

DĒMOKRATIA - OLIGARKHIA: ERKEN HELLENİSTİK DÖNEM'E DEĞİN DEMOKRASİ VE OLİGARŞİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

DĒMOKRATIA - OLIGARKHIA: THE HISTORICAL
DEVELOPMENT OF DEMOCRACY AND OLIGARCHY
UNTIL THE EARLY HELLENISTIC PERIOD

Sultan Deniz KÜÇÜKER*

Türkan Banu GÜLER**

Makale Bilgisi

Başvuru: 07.06.2022

Kabul: 21.09.2022

Article Info

Received, June,07,2021

Accepted: Sept,21,2002

Öz

Siyasal egemenliğe ilişkin temel kavramlardan olan dēmokratia (demokrasi) ve oligarkhia (oligarşi), anayasal yönetim biçimleri olarak antik Hellen siyasi coğrafyasının tarihi koşulları içinde ortaya çıkmıştır. Arkaik Dönem'in farklı polis merkezlerinde, kısmen birbirine koşut olarak ortaya çıkmalarının ardından bu iki yönetim biçimi, değişen devletlerarası dengelerin bir sonucu olarak zaman içinde büyüyen kırılmalarla birbirinden uzaklaşmaya başlamış ve nihayet Erken Hellenistik Dönem ile birlikte yeni siyasi konjonktür içinde sadece dēmokratia, polis için arzu edilen siyasal düzen olarak öne çıkmıştır. Konu edilen bu tarihi süreç, mevcut çalışmada özgün edebi ve epigrafik belgelere dayalı olarak antik Hellen siyasal dünyasının yoğunlukla devletlerarası dinamikleri ile devlet ideolojileri ekseninde ele alınmaktadır. Araştırmada uygulanan karşılaştırmalı yöntem sayesinde dēmokratia'nın hangi tarihi koşullarda oligarkhia'yı aştığını ve yaklaşık İÖ 3. yüzyılın başlarında en iyi sivil yönetim biçimi olarak kabul edilmeye başlandığını ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Demokrasi, Oligarşi, Aristokrasi, Polis, Politeia.

---

* Doç. Dr. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, sdkucuker@ankara.edu.tr. Orcid: 0000-0002-9949-6805, Ankara-Türkiye.

** Arş. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, tbguler@ankara.edu.tr. Orcid: 0000-0002-92-73-9974. Ankara-Türkiye.

Abstract:

Dēmokratia (democracy) and oligarkhia (oligarchy), which are the basic concepts of political sovereignty, emerged as constitutional forms of government in the historical conditions of the ancient Greek political geography. After emerging partially parallel to one other in different Archaic Greek poleis, these two forms of government moved away from each other with growing fractures over time as a result of changing interstate balances. Later, within the Early Hellenistic Period's new political context, dēmokratia became the preferred political system for the polis. This historical process is examined in this study based on the first hand literary and epigraphic documents and particularly in the context of interstate dynamics and state ideologies. Thanks to the comparative method applied in this research, it is aimed to reveal under what historical conditions dēmokratia superseded oligarkhia and by around the early third century BC, began to be considered the best form of civic government.

Key Words: Democracy, Oligarchy, Aristocracy, Polis, Politeia.

Giriş

Siyasal düzenler, özellikle de özgün tarihi belgelerde geçtiği biçimiyle *dēmokratia* ve *oligarkhia* yönetimleri, antik kaynaklarda ilk kez İÖ 5. yüzyılda Pindaros ve Herodotos ile tartışmaya açılmış ve daha sonra Platon ve Aristoteles'in ideal yönetim biçimi arayışı içinde ürettikleri kuramsal çalışmalar ile siyaset felsefesi içinde incelenmeye başlanmıştır. Bu bağlamda, Polybios'tan Montesquieu'ye dek asal siyasal düzenler ile bunların bozulması sonucu ortaya çıkan diğer yönetim biçimleri, toplumsal ve siyasal iyiye ulaşma amacı çerçevesinde tartışılmıştır. Siyaset felsefesinin, düşünsel bir form olarak ortaya çıkmasını sağlayan tarihi zemin, Hellen siyasi coğrafyasının, özellikle de antik Ege Havzası'nın İÖ 8. yüzyıldan itibaren içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşullarda olgunlaşmaya başlamıştır. Bu koşullar içinde öncelikle aristokrasi örgütlenmişse de *dēmos* da siyasal alanda hızla yer edinmede gecikmemiş ve bu süreç, *dēmokratia* ve *oligarkhia* siyasal düzenlerinin kurumsallaşmasına giden yolun başlangıcı olmuştur.

Aristokrasi Karşısında *Dēmos*'un Siyasal Otoritesinin Yükselme Süreci

Büyük göç hareketleri, iklimsel değişiklikler gibi çeşitli dış faktörler ve aynı zamanda sisteme ilişkin zayıflıkların etkileriyle açıklanan Miken saray toplumunun çöküşü, Ege'den başlayarak antik Yakın Doğu'ya değin pek çok siyasal sistemin de çöküşü ile sonuçlanmıştır. Çöküş döneminin ardından Ege Havzası toplumları için uniter siyasal gelişmelerden bahsetmek

mümkün değildir. Özellikle Hellen anakarası ve Peloponnesos Yarımadası üzerinde farklı bölgeler farklı düzeylerde gelişim göstermiş, Attika ve Argos gibi kimileri hızla gelişip bölgesel birleşmeler yaşarken Aitolia, Akhaia ve Lakonia gibi kimi bölgeler uzun bir gerileme süreci yaşamıştır.¹ Farklı bölgeler içinde gerçekleşen merkezileşme hareketleri ile yerel küçük yerleşim merkezlerinin doğuşu, İÖ 8. yüzyıla uzanan bu sürece tarihlenmiş ve aynı yüzyılın son çeyreğinde başlayan koloni kurma faaliyetlerinin de etkileriyle kamusal, kutsal ve özel alanların birbirinden ayrıldığı ilk *polis* merkezlerinden oluşan Hellen siyasi coğrafyası şekillenmeye başlamıştır.

Toprakların eşit dağılımı ile kurulan ilk *polis* merkezlerinde ekonomi, önceleri tarıma dayalıyken zaman içinde deniz aşırı ticaret ve para ekonomisi gelişmeye başlamıştır. Ticaretin ve buna bağlı olarak zenginliğin artmasının ise önemli toplumsal ve siyasi sonuçları olmuştur. Soylular ticaret sayesinde hızla zenginliğini artırırken pek çok küçük toprak sahibi çiftçi, yeni koşullara ayak uyduramadığından bunların himayesine girip toprağa bağlı köle durumuna düşmüştür. Böylelikle geleneksel yerel bağların korunduğu sistem içinde² ayrıcalıklı görevler üstlenmiş olan bu kesim, büyük toprak sahipleri olarak toplum içindeki konumlarını sağlamlaştırmış ve kazandıkları bu yeni ekonomik gücün de etkisiyle aristokrasi olarak örgütlenmeyi başarmıştır.³ Hellen toplumlarına özgü sözlü gelenek içinde kökenlerini efsanevi kahramanlarla yücelten aristokratlar, süvari birlikleriyle *polis*'in savunmasını da üstlenerek siyasi yaşamın baş aktörleri konumuna yükselmişlerdir.

Aristokrasi egemenliklerinde, deniz aşırı ticaret dolayısıyla orta ölçekli çiftçiler de ekonomik açıdan zaman içinde kuvvetlenmeye başlamıştır. Özellikle metalin ve metal kullanımının yaygın olduğu Etruria gibi bölgelerle yapılan ticaret, bu aşamada büyük önem arz etmiştir.⁴ Aynı

---

¹ Ayrıntı için bk. Catherine Morgan, *Early Greek States Beyond the Polis*, Routledge, London-New York 2003.

² *Oikos* (hane), *genos* (geniş aile), *phratría* (kardeşlik/akrabalık), *phylē* (kabile) toplumsal katmanları için bk. Robin Osborne, "The Dēmos and Its Divisions in Classical Athens", *The Greek City from Homer to Alexander*, ed. Oswyn Murray-Simon Price, Clarendon Press, Oxford 1991, s. 268.

³ Ayhan Yalçınkaya, "Yunan Uygarlığı İçinde Polis ve Siyaset", *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, ed. Mehmet Ali Ağaoğulları, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 25.

⁴ James L. O'Neil, *The Origins and Development of Ancient Greek Democracy*, MD: Rowman - Littlefield Publishers, Lanham 1995, s. 8; Robin Osborne da İÖ 8. yüzyılda Etruria'nın demir ve bakır ticareti açısından Akdeniz'deki merkezi

zamanda batıya yönelen Hellen koloni genişlemeleri de aynı hammadde ihtiyacı dolayısıyla yoğunluk kazanmıştır. Örneğin İÖ 6. yüzyılın ilk yarısında Phokialılar için en önemli hedef Tartessos olmuş ve Phokialılar, bu girişimlerinde İber Yarımadası'nın güneybatı bölgelerinden önemli metalürjik kaynakların drenajına odaklanmışlardır.⁵ Özellikle metalin ve metal kullanımının yaygın olduğu bu bölgelerle yapılan ticaret ve aynı zamanda koloni genişlemeleri ile ulaşılan hammadde sayesinde askeri donanımı sağlamanın maliyeti düşmüş ve bu durum orta ölçekli çiftçinin lehine işlemiştir. Bu sayede kendi askeri donanımını sağlayabilen çiftçiler, *hoplit*'ler olarak *polis*'in savunmasında görev almaya başlamış ve bunların oluşturduğu *phalanks* askeri düzeni, Hellen siyasi coğrafyasının genelinde yaygınlaşmaya başlamıştır.⁶ Sahip olduğu askeri potansiyel, İÖ 7. yüzyıldan itibaren *dēmos*'un hızla yükselmesini sağlamış ve aristokrasiyi, siyasi otoriteyi *dēmos*'la paylaşmak zorunda bırakmıştır. Anayasal düzenlere geçiş ve yazılı yasaların aristokrasinin siyasi otoritesini kısmen de olsa sınırlandırmasına ilişkin en erken kanıt, Girit Adası'nda ortaya çıkarılmıştır. Bu adada bulunan Dreros *polis*'inde İÖ 7. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen bir yasaya ilişkin yazıt üzerinde şu ifadeler kullanılmıştır:⁷

1 ἄδ' ἔφαδε | πόλι' | ἐπεὶ κα κοσμήσει | δέκα φετίον τὸν ἄ-
 ρτὸν | μὴ κόσμεν, | αἱ δὲ κοσμησιε, | ὀ(π)ε δικακσιε, | ἄρτὸν ὀπῆλεν |
 διπλεῖ κάρτων
 ἄκρηστον | ἦμεν, | ἄς δόοι, | κῶτι κοσμησιε | μηδὲν ἦμην. vacat
 |ὀμόται δὲ | κόσμος | κοὶ δάμιοι | κοῖ | ἴκατι |οὶ τᾶς πόλ[ι]ος]. vacat

Polis buna karar verdi; bir adam kosmos olduğunda, aynı adam on yıl boyunca tekrar kosmos olmayacaktır. Eğer kozmos olarak hareket ederse, verdiği hükümler ne olursa olsun, iki kat borçlu olacak ve yaşadığı sürece görev hakkını kaybedecek ve kosmos olarak ne yaparsa yapsın bir hiç olacaktır. Kosmos, damioslar ve polisin yirmisi yemin ettiler.

---

konumuna değinmektedir (*Greek History*, Routledge, London-New York 2004, s. 24).

⁵ Adolfo J. Dominguez, "Greek Identity in the Phocaeen Colonies", *Greek Identity in the Western Mediterranean*, ed. Kathryn Lomas, Brill, Boston 2004, s. 430.

⁶ Sıra saf düzeni ile oluşturulmuş bu askeri düzenin temelleri Homeros Dönemi'ne dek uzansa da sistemin yaygınlaşması Arkaik Dönem'de gerçekleşmiştir. Ayrıntı için bk. Kurt Arnold Raaflaub, "Soldiers, Citizens, and The Evolution of The Early Greek Polis", *The Development of The Polis in Archaic Greece*, ed. L. Mitchell-P. Rhodes, London 1997, s. 49-58.

⁷ ML 2.

Görüldüğü gibi mevcut yasa ile *polis* yönetiminde *kosmos* makamında bulunan memurun, on yıl süre dolmadan görevini tekrar etmesi yasaklanmıştır ve ayrıca yasaya uymaması durumunda Dreros'un bu en yüksek rütbeli memurunun alacağı cezalar da belirlenmiştir. Bu yasa, kamunun idare makamı ya da yöneticileri üzerinde kontrol sahibi olma çabasını yansıtmaktadır.⁸

Anayasal düzenlere geçiş sağlanmış olsa da aristokrasi, bu yeni sisteme de adapte olarak değişen koşullar içinde liderliğini sürdürmüştür.⁹ Ancak bu durum, Arkaik Dönem'de *dēmos* otoritesinin yükselmesine ve eşitlikçi eğilimlerin ortaya çıkmasına engel olamamış ve *dēmos*'un yönetim erki üzerinde zamanla artan kontrolü yine Arkaik *polis*'lerden günümüze ulaşan epigrafik kayıtlara yansımıştır.¹⁰ Örneğin Epeiros Bölgesi'nin karşısında, Korinthos kolonisi olarak kurulmuş olan Korkyra *polis*'ine ait İÖ 7. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen bir mezar yazıtı¹¹ bu duruma ışık tutmaktadır. Buradaki epigram şu şekildedir:

1 # *hνιοῦ* Τλασίαφο Μενεκράτεος τόδε σᾶμα

Οϊανθέος γενεάν. τόδε δ' αὐτοῖ δᾶμος ἐποίει :
 εἷς γὰρ πρόξενφος δάμου φίλος· ἀλλ' ἐνὶ πόντοι
 ὄλετο, δαμόσιον δὲ καρὸ[ν πένθησαν *hάπαντες*]. :

5 Πραξιμένης δ' αὐτοῖ γ[αίας] ἀπὸ πατρίδος ἐνθὸν :

σὺν δάμοι τόδε σᾶμα κασιγνέτοιο πονέθε. :

Bu mezar Oianthealı olan Tlasias'ın oğlu Menekrates'indir. Bunu damos onun için yaptı, çünkü o halkın (damos'un) dostu, proksenos'uydu. Fakat

⁸ Kurt Arnold Raaflaub-Robert W. Wallace, "People's Power and Egalitarian Trends in Archaic Greece", *Origins of Democracy in Ancient Greece*, ed. Kurt A. Raaflaub-Josiah Ober-Robert W. Wallace, University of California Press, Berkeley 2007, s. 23.

⁹ Victor Ehrenberg, *The Greek State*, London 1969, s. 23 (Ehrenberg, *The Greek State*).

¹⁰ Bu yazıt örnekleri için bk. Matthew Simonton, *Classical Greek Oligarchy: A Political History*, Princeton University Press, Princeton-Oxford 2017, s. 12-15; Arkaik hukukta *dēmos*'un varlığı üzerine bk. M.-J. Werlings, *Le dēmos avant la démocratie: Mots, concepts, réalités historiques*. Paris 2010.

¹¹ ML 4; IG IX,1, 867; CEG 143; Filiz Cluzeau, "Yunanlara Özgü Politik Bir Kurum: Proksenia", *Özsait Armağanı: Mehmet ve Nesrin Özsait Onuruna Sunulan Makaleler*, ed. Hamdi Şahin-Erkan Konyar-Gürkan Ergin, İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya 2011, s. 98-99.

denizde öldü, ve halkın acısı .... Praksimenes, baba toprağından gelerek halkla birlikte erkek kardeşine ait bu mezarı çok çalışarak/canla başla yaptı.

Proksenos, görevlendirildiği yabancı *polis*'te, kendi yurttaşlarına yardımcı olan ve bağlı bulunduğu devletin ticari ve ekonomik çıkarlarını koruyan, adeta günümüz konsoloslarının faaliyetlerini yürüten bir temsilciydi. Bu yazıtta konu edildiğine göre Korkyra *damos*'u, *proksenos*'unun anısına bir mezar anıtı dikmişti. Bu veriye dayanarak, konu edilen dönemde Korkyra *damos*'unun, görece ilerlemiş diplomatik ilişkilerini kendisi yürüten, son sözü söyleme yetkisine sahip bir otorite olduğu yorumlanmıştır.¹²

Peloponnesos'un Argolis Bölgesi'nde bulunan Tiryns'de İÖ yaklaşık 600 yılına tarihlenen bir yazıtta ise bir grup yüksek memurun kamu mülkü üzerine hükmünü içeren bir yasa içinde *halia* (ἅλια)¹³ ve *dēmos* (δῆμος) kelimeleri ilk defa birbirinin ardı sıra kullanılmıştır.¹⁴ Koerner, Klasik Dönem Atina dekretlerinin girişlerinde izlenen “*dēmos* karar verdi” (*edoke tō dēmoi*) ifadesi ile bu yazıtta kullanılmış olan δοκεῖ τοῖ δάμοι ifadesi arasındaki paralellığe vurgu yapmış¹⁵ ve bu arkaik kullanıma dayanarak, *dēmokratia* siyasal düzeninin kurumsallaşmasından önce *dēmos*'un önemli konularda toplum içinde söz sahibi olduğunu yorumlamıştır.¹⁶

Aristokrasinin güç kaybı ve buna karşılık *dēmos*'un hızla yükselen konumu arkaik şiire de yansımış ve bu durum, Megaralı ozan Theognis'in dizelerinde soylular (*agathos*, *esthlos*)¹⁷ ve soylu olmayanlar (*kakos*,

¹² M. B. Wallace, “Early Greek ‘Proxenois’”, *Phoenix*, 24, 3 (1970), s. 193; Thukydides de Korinthoslular ile Korkyralılar arasındaki ilişkilere değinmiştir (1.13.4).

¹³ Halk meclisi anlamına gelen bu kavram için bk. Hans Beck, “Ethnic Identity and Integration in Boeotia: The Evidence of the Inscriptions (6th and 5th Centuries BC)”, *The Epigraphy and History of Boeotia: New Finds, New Prospects*, ed. Nikolaos Papazarkadas, Brill, Leiden 2014, s. 33.

¹⁴ SEG 30 380, frg. 1-4; Reinhard Koerner, *Inschriftliche Gesetzestexte der frühen griechischen Polis*, ed. K. Hallof, Köln 1993, no. 31 (Koerner, *Inschriftliche Gesetzestexte*). δοκεῖ τοῖ δάμοι αλιανιαν Θεν[.]ια[.]αιδ|--- απα θαυεατρα.

¹⁵ Koerner, *Inschriftliche Gesetzestexte*, s. 92.

¹⁶ Reinhard Koerner, “Tiryns als Beispiel einer frühen dorischen Polis” *Klio* 67 (1985), s. 456.

¹⁷ ἀγαθός [ἄγ], ἦ, ὄν, iyi, soylu. Güler Çelgin, *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2011, s. 12; ἐσθλός, ἦ, ὄν, iyi, asil, soylu. Çelgin, s. 277.

deilos)¹⁸ karşıtlığı içinde şiddetle yankılanmıştır.¹⁹ Öyle ki ozan, Megara'daki toplumsal dönüşümü ve bu dönüşümlerden duyduğu rahatsızlığı, dizelerinde dile getirmiştir:²⁰

*Ey Kırnos, kent hâlâ aynı kent, ancak ahalisi başka artık,
önceden ne hakkaniyeti, ne de yasaları bilirlerdi bunlar
keçi postları eskitirlerdi böğürlerinin çevresinde,
geyikler gibi yayılırlardı kentın dışında.
şimdiyse soylu kesildiler başımıza, ...*²¹

Aristokrasi egemenlikleri karşısında *dēmos*'un siyasal otoritesinin bu şekilde yükselmesi ile ilintili başlıca olgulardan biri, İÖ 650 yılından itibaren Hellen siyasi coğrafyasında yaygınlaşan tiranlık düzenidir.²² Tiranlık, başlı başına anayasal bir düzen değildir. Aristokratlara karşı *dēmos*'tan aldığı destek ile yükselişe geöen ilk tiranlar, halkın adamı olarak ortaya çıkmıř²³ ve neredeyse her durumda mevcut anayasaları resmi olarak devam ettirmişlerdir.²⁴ Bu aşamada adeta aristokrasinin gücü yıkılmaya gayret edilmiş, yönetim erkini üstlenen eski aristokratlar sürgün edilerek ya da katledilerek devre dışı bırakılmış ve bunların yetkilerini tiranları destekleyen ve *hoplit* olma ayrıcalığına erişen yeni zenginler almıştır.²⁵ Örneğin Herodotos²⁶ ve Aristoteles'in²⁷ belirttiğine göre Peisistratos ailesi, Atina'da Solon yasalarına bağlı biçimde yönetimlerini sürdürmüşler, sistemi kesintiye uğratmamışlardır. Thukydides de sadece yüksek memurluklara kendi yandaşlarını getirmeleri dışında bu dönemde Atina'da eski sistemin devam

¹⁸ κακός, ή, όν, kötü, çirkin, fena, kusurlu. Çelgin, s. 343; δειλός, ή, όν, kötü, kaba, bayağı, aşağılık. Çelgin, s. 142.

¹⁹ Zinon Papakonstantinou, "Justice of the kakoi: law and social crisis in Theognis", *Dike*, 7 (2004), s. 5–17.

²⁰ Theogn. 53-57: "Κόρνε, πόλις μὲν ἔθ' ἦδε πόλις, λαοὶ δὲ δὴ ἄλλοι, οἱ πρόσθ' οὔτε δίκας ἦδεσαν οὔτε νόμους, / ἄλλ' ἀμφὶ πλευραῖσι δορὰς αἰγῶν κατέτριβον, / ἔξω δ' ὄστ' ἔλαφοι τῆσδ' ἐνέμοντο πόλεος, / καὶ νῦν εἰς ἀγαθοί, "

²¹ Erman Gören, "Megara'lı Theognis'ten Parçalar", *şiir ve İnşâ* 7 (2017), s. 6.

²² Raaflaub - Wallace, s. 42.

²³ Aristot, *Pol.* 1305a22, 1310b12-16; Theogn. 39-52.

²⁴ Konuya ilişkin ayrıntı için bk. Ehrenberg, *The Greek State*, s. 44-45.

²⁵ Mary White, "Greek Tyranny", *Phoenix*, 9, no. 1 (1955), s. 8.

²⁶ Hdt. 1.59.

²⁷ Aristot. *Ath. Pol.* 14.3, 16.2.

ettiğini belirtmiştir.²⁸ Bu yönüyle İÖ 7. ve 6. yüzyılda süregelen tiranlıklar, Ehrenberg tarafından siyasal değil, sosyal tarihe ilişkin bir olgu olarak değerlendirilmiştir.²⁹

Ne var ki ikinci ve üçüncü kuşak tiranların monarşik karakterinin baskınlığı ve özellikle Ionia Bölgesi *polis*'lerindeki durumu, siyasal alanda yeni fikirlere yol açmıştır. Siyasal düşüncelerdeki değişim noktasında özellikle Ionia Bölgesi *polis*'lerinin öne çıkmalarının başlıca nedeni, İÖ 6. yüzyıldan itibaren bölgedeki *polis* merkezlerinin önce Lidya ve ardından İÖ 546 yılında Perslerin Lidya topraklarını ele geçirmeleriyle birlikte Pers otoriteleri ile mücadeleye başlamış olmalarıdır. Bu devletlerin egemenlikleri altında Ionia *polis*'leri özerkliklerini sürdürseler de yerel seçkinlerin egemen otoritelerle ilişkileri dolayısıyla tiranlık, sürekli olarak manipüle edilmiştir³⁰ ve koşulların bu yönde değişmesi, Ionia siyasal düşüncesinde tiranlık düzenine tepki olarak *isonomia* (yasalar karşısında eşitlik) ilkesinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır.³¹

Isonomia ilkesinin Ionia Bölgesi'nde ortaya çıkması, sadece Pers otoritelerinin baskıları ile açıklanamamaktadır. Öyle ki özellikle bölgede gerçekleşen sürekli koloni hareketleri ve ekonomik koşullar da bu bağlamda önem arz etmektedir. Anakarada güçlü biçimde varlık gösteren ve örneğin Atina'da ancak İÖ 508 yılında Kleisthenes'in reformları ile yıkılmaya çalışılan kabile bağları, Ionia Bölgesi'nde sürekli olarak gerçekleşen koloni gönderme faaliyetleri dolayısıyla güç kaybetmiştir. Kabile, soy bağlarının anakaradaki gibi nüfuz alanı oluşturamadığı, imtiyazlıların yükselmediği bu ortamlarda toplumsal eşitliğin yolu daha kolay açılmıştır.³² Ayrıca bölgede dönen ticaret sayesinde doğan ekonomik refah, büyük toprak sahipleri ve bunlara bağlı kölelerin oluşturduğu sistemin güç kazanmasının önüne geçmiş; toprağı olmayan kişi için başka yere göç etmek, kuvvetli bir alternatif olarak belirmiştir. Böylelikle Ionia Bölgesi'nde eşitsizlikler ve karşıtlıklar radikal boyutlara ulaşmamış ve bu durum, eşitlik fikrinin somut zeminde pekişmesini sağlamıştır. Sürece paralel olarak gerçekleşen soyut

²⁸ Thuk. 6.54.6.

²⁹ Ehrenberg, *The Greek State*, s. 45.

³⁰ Hdt. 3.139-149.

³¹ Charlotte Schubert, "The emergence of Greek Isonomia in Ionia", Ex Ionia Scientia-Knowledge in Archaic Greece International Conference, National and Kapodistrian University of Athens 2016; Karatani, Kojin, *İsonomi ve Felsefenin Kökenleri*, çev. Ahmet Nüvit Bingöl, Metis Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 28-30.

³² Karatani, 30- 39; Ehrenberg de Ionia'da kabile bağlarının nüfuz alanı oluşturamadığını dolaylı olarak konu etmiştir. Ayrıntı için bk. *The Greek State*, s. 20.

bilinç yapılarındaki dönüşüm de Arkaik Dönem İonia düşünürlerinin eserlerine büyük oranda yansımıştır.³³

Ayrıca *isonomia* ilkesinin ortaya çıkma süreci bağlamında İonia üzerinden ele alınan kolonizasyon hareketleri, genel olarak da *dēmos*'un siyasal otoritesinin yükselmesi ile ilintili bir diğer etmen olarak ele alınmaktadır.³⁴ Öyle ki koloni gönderen toplumlarda yerel soy bağlarının güç kaybetmesinin yanı sıra yeni koloni yerleşimlerinde toprakların ve sorumlulukların ortak paylaşımı, soy bağlarına dayalı imtiyazların tümüyle önüne geçmiş ve eşit yurttaş fikrinin doğuşunu sağlamıştır. Robinson da özellikle koloni kuran Hellen toplumlarının anakaradaki aristokratik rejimlere bakışının değiştiğini konu etmektedir.³⁵

Netice itibariyle İonia Bölgesi'nin sosyo-ekonomik ve politik koşullarında ortaya çıkan *isonomia* fikri ve bu süreçte Miletos merkezli olarak İonia Bölgesi'nde yaşanan tiranlara başkaldırılar, Atina'da da yankılanmış ve burada tiran Hipparkhos'un öldürülmesini Kleisthenes'in reformları takip etmiştir.³⁶ Bu reformların ardından Peisistratos ailesi Atina'dan kovulmuş, *dēmos* siyasal otoriteyi ele geçirmiştir. Ancak antik tarihçilerin ya da siyaset felsefecilerinin hiçbiri³⁷ *dēmokratia* siyasal düzeninin bir Atina icadı olduğunu ileri sürmedikleri gibi epigrafik belgeler de İÖ 6. yüzyıl sürecinde Tiryns ya da Korkyra örneklerinde gösterildiği gibi, Atina dışındaki kimi merkezlerde de *dēmos* varlığının iyiden iyiye

³³ Tansu Açık, *Eski Yunan Siyasal İmgelemine Bir Bakış*, Kebikeç Yayınları, Ankara 2004, s. 25-27.

³⁴ Raaflaub – Wallace, s. 42.

³⁵ Eric, W. Robinson, *The First Democracies. Early Popular Governments Outside Athens*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1997, s. 71-72.

³⁶ Christian Meier, *The Greek Discovery of Politics*, trans. David Mclintock, Harvard University Press, Cambridge 1990, s. 30, 51; Athenaios'un aktarımlarında da Atina'da *isonomia* düzenin sağlanması tiran Hipparkhos'un öldürülmesi olayı ile ilişkilendirilmektedir. Athenaios 15.50.61-65: ἐν μύρτου κλαδί τὸ ξίφος φορήσω, ὡς περ Ἀρμόδιος καὶ Ἀριστογείτων, ὅτε τὸν τύραννον κτανέτην ἰσονόμους τ' Ἀθήνας ἐποιήσατ' = Kılıcımı mersin dalına saracağım, tıpkı Harmodios ve Aristogeiton'un tiranı öldürüp Atina'yı *isonomos* yaptıklarında/kıldıklarında olduğu gibi.

³⁷ Bu konudaki tek istisna olarak Atinalı hatip Lysias gösterilmektedir. Lysias, İÖ c. 387 yılında verdiği cenaze söylevinde *dēmokratia*'yı ilk kuranın Atina olduğunu söylemektedir (*Epitahpius* 18). Ancak Kleisthenes reformlarından yüz yıldan fazla bir süre sonra gelen bu övünç, bir cenaze söylevi içinde vatanperverlik duyguları içinde edilmiş olan bir mübalağa olarak değerlendirilmektedir. Bu yorum için bk. Robinson, s. 10, dipnot 5.

kuvvetlendiğine işaret etmektedir.³⁸ Bu belgelere göre *dēmos* varlığının güçlenmesi ile İÖ 6. yüzyılın sonlarında pek çok *polis*, yerel farklılıklarla halk meclisleri, konseyler ve farklı memurlukları barındıran kompleks politik yapılara sahip olmuşlardır.³⁹ Örneğin İÖ 6. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlendirilen bir Khios yazıtı, Khios'un siyasi ve idari düzeninin çeşitli yönleri hakkında bilgi vermekle birlikte konu ettiği kavramlar, yasa ve *dēmos* iradesinin gücünü yansıtmaları bakımından ele alınmış ve yorumlanmıştır.⁴⁰

Bu yazıtta anlatılanlara göre Khiosluların, magistratlıkları *dēmos*'un kontrolü altında tutmak yönünde açık bir kaygılarının olduğu ortadadır ve en yetkili memur olarak öne çıkan kişi, *dēmarkhos* olarak konu edilmiştir. Olası bir rüşvet olayında memurlar tarafından birtakım hükümler uygulanmış ve vatandaşlar mahkeme kararlarını halk meclisine itiraz etme hakkına sahip olmuşlardır. Ayrıca halk meclisinin rolünün, magistratlar aleyhinde açılan davalar noktasında öne çıkmakta olduğunu söylemek de mümkündür. Bu durum ise Atina içinde Solon Dönemi ile paralellik göstermektedir. Aristoteles, Solon döneminde bir memurun verdiği karar karşısında yargıya başvurulmasını ve yargı yetkesinin *dēmos*'ta bulunmasını önemle ele alırken mahkemede oyu elinde tutan halkın, devleti de elinde tuttuğunu konu etmiş ve bunun, mevcut *politeia*'nın en *dēmotikon* (δημοτικόν), halkçı yanı olduğunu belirtmiştir.⁴¹ Khios yazıtı bütün olarak günümüze ulaşmış olmasa da burada kullanıldığı görülen özellikle en *dēmo keklēmēno* (εν δημο κεκλημενο) ifadesi, Atina'daki koşulların aynı dönemde Khios'da da geçerli olabileceği yönünde yorumlanmıştır.⁴² Ancak bu yazıt, sadece kısa bir idari yöntemi, yasa örneğini konu ettiğinden tam bir *politeia*'ya karşılık gelmez ve dolayısıyla halk meclisinin diğer görevleri üzerine yorumda bulunma olanağı da sunmaz.⁴³ Şu halde sadece bu yasa üzerinden Khios'da, *dēmos*'u egemen yetke olarak değerlendirmek doğru görünmese de yazıt, kurumsal yapı ve yönetim erki noktasında *dēmos* iradesinin etkinliğine işaret etmesi ve Atina örneği ile paralellikler göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Nitekim

---

³⁸ Robinson, s. 80-118.

³⁹ Ayrıntı için Simonton, s. 18-19; Ayrıca bk. Beck, s. 32.

⁴⁰ Koerner, *Inchriftliche Gesetzestexte*, no. 61; ML 8.

⁴¹ Aristot. *Ath. Pol.* 9.1.

⁴² Robinson, s. 98.

⁴³ Simonton, s. 14.

Robin Lane Fox da her şeye rağmen İÖ 508 yılından evvel *dēmokratia*'nın henüz var olmadığını belirtmektedir.⁴⁴

Kleisthenes reformları ile Atina içinde *dēmos*'un yürütme otoritesini ele geçirdiğini Aristoteles, *Athenaion Politeia* adlı eserinde konu etmiştir.⁴⁵ Aynı zamanda bu süreçte çıkarılan kararnamelerde de *dēmos* kararları ilan edilmiştir.⁴⁶ Örneğin Salamis'te yaşayan din adamlarının (*τ[ὸς ἐ Σ]αλαμῖνι κληρόχ]ος |οἰκεῖν ἐᾶ Σαλαμῖνι*) statüleri ve zorunluluklarını belirleyen İÖ 508/0 yıllarına ait bir yazıt⁴⁷ bir *dēmos* (*ἔδοχσεν τοῖ δέμοι*) kararıdır. Yine İÖ 485/4 yılına tarihlenen bir başka yazıtta⁴⁸ ise Atina *akropolis*, *polis*'in hazinesi ve bundan sorumlu olan haznedarlar (*tamiai*) ile kült personeli hakkında yapılan düzenlemeleri içeren kararname, *dēmos*'un kararı (*τ[αῦτα δὲ ἔδοχσεν τοῖ δέμοι]*) ile alınmıştır. İki kısımdan oluşan bu kararnamenin son satırlarında geçen “*prytaneis*ler, taşın üzerine yazılanlar hakkında *tamias*'ları bilgilendirecekler” (*φα[ί]νεν δὲ τὸπ[ρύτανιν τὰ ἀδικέματα] το | [ῖ]ς ταμίαισι τὰ ἐν τοῖ λί[θοι γεγραμμένα]*) ve “Philokrates'in arkhonluğu sırasında *dēmos* karar verdi” (*ταῦτ ἔδοχσεν τοῖ δέ[μοι ἐ]πὶ Φ[ιλοκράτος ἄρχοντ]ος*)⁴⁹ ibareleri, tüm idari yapı içinde karar merciinin *dēmos* olduğunu kanıtlamaktadır.

Devam eden tarihsel süreçte özellikle Pers Savaşları'nın etkileriyle şekillenen Atina'nın Hellen devletleri nezdindeki rolü, burada *dēmos* otoritesinin hızla kurumsallaşp *dēmokratia* siyasal düzeninin en önde gelen modelinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.⁵⁰ Bu süreçte adeta Pers Savaşları'nın etki ve sonucu olarak Atina'nın donanma kuvvetini artırmaya

⁴⁴ Robin Lane Fox, “*Theognis: An Alternative to Democracy*”, *Alternatives to Athens. Varieties of Political Organization and and Community in Ancient Greece*, ed. R. Brock - S. Hodkinson, Oxford 2002, s. 42.

⁴⁵ Aristot. *Ath. Pol.* 20-22.

⁴⁶ *IG I³* 1, 4, 5.

⁴⁷ *IG I³* 1.

⁴⁸ *IG I³* 4.

⁴⁹ *IG I³* 4 II 24-26.

⁵⁰ Nitekim bu siyasal düzenin kavramsallaşmasının izlerini yine Atina edebiyatı üzerinden izlemek mümkündür. Ancak *dēmos* ve *kratos* sözcüklerinin bir araya gelmesiyle oluşan *dēmokratia* bileşik sözcüğü, doğrudan siyasi terminolojiye yansımamıştır. Atina edebiyatında bu bileşik sözcüğün öğelerine ilk kez, Aiskhylos'un *Orestes* (*dēmou krakousa kheir*: halkın erk eli, 604) adlı oyununda rastlanmıştır. Herodotos'un kitabında, Pers Kralı Kambyses'in ölümünün ardından gerçekleşen olayların seyri ele alınırken sunulan yönetim biçimi tartışmaları esnasında dahi olasılıkla *dēmokratia* kavramı henüz yerleşmediğinden, çokluğun, kalabalığın erki (*plēthos arkhon*) *isonomia* olarak konu edilmiştir. Ayrıntı için bk. Açık, s. 33, 43.

çalışması ve donanmada görev alan *thētes* sınıfının zaman içinde politik kimlik kazanarak *dēmos*'un tabanını genişletmesi, Kleisthenes anayasasının İÖ 462/1'de Ephialtes reformları ile geliştirilmesine önemli ölçüde etkide bulunmuştur.⁵¹ Böylelikle Atina, devletlerarası politikadaki konumunun da etkileriyle iç siyasetini belirlemiş, yönetim modelini geliştirmiştir. Hansen, Atina'nın İÖ 462-404 yılları arasında sürdürdüğü siyasal düzeni "radikal demokrasi" olarak tanımlamıştır.⁵² Ehrenberg ise Hellen *polis*'leri arasında Atina siyasal düzeninin istisnai bir örnek olduğunu ve *dēmokratia* rejiminin farklı kademelerinin mevcut olduğunu konu etmektedir.⁵³ Nitekim *dēmokratia*'nın ılımlıdan radikale farklı biçimleri olduğuna Aristoteles, *Politika* adlı eserinde defalarca değinmiştir.⁵⁴

***Dēmokratia*'ya Koşut *Oligarkhia* Siyasal Düzeni**

Oligarkhia rejimlerinin şekillenmesi de *dēmos*'un hızla kuvvetlendiği ve yönetim erkinde varlık göstermeye başladığı aynı tarihi süreçte gerçekleşmiştir. Erken Arkaik Dönem'de kendi aralarında sürekli çıkar yarışında olan seçkinler, *dēmos*'un yükselen otoritesine adeta bir tepki olarak İÖ 6. sonlarından itibaren kimi *polis*'ler içinde iş birliğine yönelmişler ve *oligarkhia* siyasal düzeni ile yetkinliklerini sürdürmek istemişlerdir.⁵⁵ Üstelik ortaya çıkış sürecinde *oligarkhia* düzenlerinin de kurumları aracılığıyla toplumsal dengeyi ve tatmini sağlamaları mümkün görünmüştür.⁵⁶ Öyle ki bu süreçte *oligarkhia* ile *dēmokratia* siyasal düzenleri arasındaki ayırım, sadece yönetimin varsıllar mı yoksa yoksulların da dâhil olduğu yurttaşlar tarafından mı yürütüldüğü noktasında ortaya çıkmaktaydı.⁵⁷ İki siyasal düzenin işleyişinde de halk meclisleri (*ekklēsia*),

⁵¹ David M. Pritchard, "From Hoplite Republic to Thetic Democracy: The Social Context of the Reforms of Ephialtes", *Ancient History* 24 (1994), s. 123-124.

⁵² Mogens Herman Hansen, *The Athenian Democracy in the Age of Dēmostenes: Structure, Principles, and Ideology*, Oxford 1991, s. 297.

⁵³ Ehrenberg, *The Greek State*, s. 49-51.

⁵⁴ Örneğin bk. 1291b30-1292a38, 1292b24-1293a12, 1298a10-34, 1318b6-1319b33.

⁵⁵ Simonton, s. 5, 8, 11, 25, 33; Whibley de Arkaik Dönem'de oligarşinin, aristokrasinin yerini aldığı ileri sürmüştür (Leonard Whibley, *Greek Oligarchies: Their Character and Organization*, London 1896, s. 72-83). Diğer taraftan Simonton, bazı araştırmacıların, oligarşinin İÖ 5. yüzyılın ikinci yarısında ve belki de Atina'daki siyasal düzene bir tepki olarak ortaya çıkan daha geç bir kavram olduğunu ileri sürdüklerini belirtmektedir. Ayrıntı için bk. Simonton, s. 25, dipnot 106.

⁵⁶ Simonton, s. 6-7.

⁵⁷ Aristot. *Pol.* 1279b39-40.

kurullar (*boulē*) ve memurlar (*arkhon*) görev almaktaydı.⁵⁸ Bu *oligarkhia* yönetimlerinde, memuriyetlerin mülk sahibi her yurttaşa açık olması, daha fazla sayıda kişinin devletin işleyişine katılmasını sağlıyordu ve kimi memuriyetler kura ile belirleniyordu.⁵⁹ Dolayısıyla göreve gelmede kura, ad çekme iki siyasal düzende de ortaktı. Her ikisinde de belirli aralıklarla, tüm yurttaşların gündem üzerine bilgilendirildiği ve alınan kararların onaylandığı halk meclisi toplanmaktaydı ve bu durum, tüm yurttaşlara dolaylı da olsa bir katılım sağlamaktaydı. Zira burada yurttaşlar açısından söz konusu olan dayatma değil, her gün devlet işleri ile meşgul olmayan kesimi düzenli aralıklarla gündem üzerine bilgilendirme, izlenen politikalar üzerine *consensus* oluşturmuydu.⁶⁰ Dolayısıyla *oligarkhia* ve *dēmokratia* siyasal düzenleri, *polis*'in doğal yönetim biçimleri olarak kabul edilmekteydi⁶¹ ve yönetim erkine yansıyan otoritesi dolayısıyla tüm *polis* yurttaşları, *polis*'in siyasal toplum ifadesi ile uyumlu olarak devletin adına bağlı *ethnikon*'ları ile tanımlanmaktaydı.⁶²

Görüldüğü gibi bu iki siyasal düzen, erken evrelerinde halka yükledikleri işlevsellik bakımından türdeş görünseler de bu işlevselliğin oranı bakımından birbirinden ayrılmaktaydılar.⁶³ *Dēmokratia* siyasal düzeni,

⁵⁸ Ehrenberg, *The Greek State*, s. 43.

⁵⁹ Aristoteles, *Politika* adlı eserinde sırasıyla ılımlıdan aşırıya 4 tip *oligarkhia* yönetimini ele almıştır (1293a12-35). Burada *dēmokratia* ile bir ölçüde koşturarak gösterilen *oligarkhia* yönetimi, ilk tip olarak karşımıza çıkar ve yönetime katılan yurttaşların sayısının büyüklüğünden dolayı bu tip *oligarkhia* düzenlerinde yasalar üstündür.

⁶⁰ Roger Brock - Stephen Hodkinson "Introduction: Alternatives to the Democratic Polis" *Alternatives to Athens: Varieties of Political Organization and Community in Ancient Greece*, ed. Roger Brock, Stephen Hodkinson, Oxford University Press, Oxford 2002, s. 10-11.

⁶¹ Bu noktada tiranlık rejimini ayrı tutmak gerekir. Öyle ki tiran, *de facto* olarak göreve gelen mutlak yöneticiydi. Bu durum, yurttaş topluluğunu temsil eden *polis* fikrine aykırı olduğundan Hellenlerin bu politik durumu Lidya kökenli yabancı bir kelime olan *tyrannos* ile ifade ettikleri düşünülür. Zachary Anderson, *Ancient Greece from Tyranny to Democracy*, New York 2016, s. 5; *Tyrannos* kelimesinin kökenine ilişkin bk. Hüseyin Uzunoğlu, "Arkaik Çağ'da Tiranlık", *Eskiçağ Yazıları* 1, *Akron* 1, ed. N.E. Akyürek Şahin - B. Takmer - F. Onur, İstanbul 2012, s. 175-176.

⁶² Örneğin Atinalılar, Spartalılar, Korinthoslular gibi. *Polis* yurttaşlarının politik kimliğine bağlı olarak kullanılan *ethnikon*'lar için bk. Morgens Herman Hansen, *Polis: An Introduction to the Ancient Greek City-State*, Oxford University Press, Oxford 2006, s. 59-60 (Hansen, *Polis: An Introduction*).

⁶³ Simonton, s. 42; Ehrenberg, *The Greek State*, s. 47.

görevlendirdiği *arkhon*'lar⁶⁴ aracılığıyla kamu yönetimini yurttaşlığın tüm saflarına yaymaya çalışırken ve bu düzen içinde otorite halk meclisleriyken (*ekklēsia*), *oligarkhia* yönetimlerinde durum farklıydı. *Oligarkhia* yönetimlerinde otorite *boulē* (konsey/kurul) idi ve *oligarkhia* yönetimleri içinde *arkhon*'lar, *dēmokratia* yönetimlerinde olduğundan çok daha güçlüydü. Her iki siyasal düzen içinde *ekklēsia* ve *boulē*'nin otoriteleri yazıtlara da yansımaktaydı. *Dēmokratia* siyasal düzenlerinde alınan kararlar, *dēmos* yetkisinde *edokei demoi* ile ilan edilirken *oligarkhia* siyasal düzenlerinde devlet otoritesini *boulē* temsil etmekteydi ve halka ilan edilirken kararnamelerde *edokei boulē* ifadesi yer alırdı.⁶⁵ Kamusal işlere ilişkin yazıtların bolluğu bakımından ise *dēmokratia* düzenleri keskin biçimde öne çıkmaktaydı.⁶⁶ Diğer taraftan *oligarkhia* siyasal düzenleri içinde halk meclisleri mevcut olsa da önerilerin müzakere edilerek karara varıldığı bir ortam yoktu.⁶⁷ Ancak her şeye rağmen, olasılıkla henüz Arkaik Dönem'de devletlerarası ilişkilerde büyük kırılmalar yaşanmadığından hizipleşmeler de kuvvetli değildi ve bu koşullarda iki siyasal düzen arasındaki ayrılık, keskin hatlarla belirginleşmiş değildi.

***Dēmokratia* ve *Oligarkhia* İdeolojileri Arasındaki Ayrılıkların Yükselişi**

Oligarkhia ile *dēmokratia* yönetimleri arasında *dēmos*'un nicelikteki otoritesi ve işlevselliği bakımından mevcut olan ayrılık, zaman içinde keskin bir boyut almaya başlayacaktı. Öyle ki Thukydides'in anlatımlarında öncelikle *oligarkhia* düzenlerinin *dēmokratia* ile koşut olup tiranlık yönetiminden ayrıldığına ilişkin ifadeler mevcut olsa da⁶⁸ yazar, aynı zamanda *oligarkhia* yönetimlerinin *dēmos*'u ayrıştırıcı tutumlarını da konu etmişti. Bu noktada özellikle *dēmos*'un, siyasi müzakereleri takip etme yoluyla yönetim erkine dolaylı katılımlarının kısıtladığından dem vurmaktaydı. Örneğin Melialılar, Thukydides'in aktarımına göre Atinalı

⁶⁴ Hellen sözcük dağarcığında kamu adına iş gören yurttaşlar, *arkhon* olarak kabul edilirdi. Örneğin Atina'da *ekklēsia* ya da *dikasteria* üyeleri, kaynaklarda *arkhon*'lar (*hoi arkhontes/ = hai arkhai*) olarak konu edilirdi. Bk. Aristot. *Pol.* 1317b35-36; Dēmsth. *In Aristogitonem* 1. 20.

⁶⁵ I.Ephesos 1417; I.Erythrai 1, 2; SEG 31, 984,985; I.Milet 1.3.135, 137, 142.

⁶⁶ Ayrıntı için bk. Krzysztof Nawotka, "Freedom of Greek Cities in Asia Minor in the Age of Alexander the Great", *Klio*, 85/1 (2003): s. 18; Bu bağlamda Macdowell'in çalışması, Sparta'nın Klasik Dönem'deki kamu işlerini kaydeden günümüze ulaşan yazıtlarının ne kadar az olduğunu göstermektedir. Bk. D. M. MacDowell, *Spartan Law*, Edinburgh 1986.

⁶⁷ Örneğin Girit'teki *ekklēsia*'nın işlevi için bk. Aristot. *Pol.* 1272a10-12.

⁶⁸ Thuk. 3.62.3.

elçileri kalabalığın karşısına çıkarmamışlar ancak magistratların ve azınlığın karşısında görevlerini icra etmelerini buyurmuşlardı.⁶⁹ Kalabalık, Atinalı elçilerin hitabetinden etkilenebilirdi ve burada kasıtlı olarak dinleyici kısıtlanmıştı.⁷⁰ Öyleyse *oligarkhia* rejimlerinde *dēmos*'u kontrol altında tutmak, toplu eylemlerinin önüne geçebilmek açısından önemliydi.⁷¹

Eserine bütün olarak bakıldığında da Thukydides, Peloponnesos Savaşı'nın ideolojik boyutlarını, *dēmokratia* ve *oligarkhia* yönetimleri arasındaki bölünmeler üzerinden konu etmiş, *oligarkhia* yönetimlerinin Sparta, *dēmokratia* yönetimlerinin Atina ile bağlantılı olduğu fikrini işlemişti.⁷² Bu iki siyasal düzen arasındaki kırılma ise, Atina ve Sparta'nın kurdukları askeri ittifaklar (*symmakhia*) bünyesinde ortaya çıkmaya başlamıştı. Thukydides, Sparta'nın, Peloponnesos Birliği içindeki üstünlüğünü, *polis*'ler içindeki *oligarkhia* rejimlerini desteklemesi sayesinde koruduğunu ileri sürüyordu.⁷³ Ancak *oligarkhia*, Sparta'nın kendi bünyesinde olgunlaştırdığı ve temsil ettiği bir yönetim biçimi değildi. Thukydides dahi Spartalıların doğrudan *oligarkhia* ile yönetildiklerini açık biçimde ifade etmemişti.⁷⁴ Sparta, yönetimde olan iki kralı, yaşlılar meclisi (*gerousia*), halk meclisi (*apella*) ve devlet denetçileri olarak tanımlanan *ephoros*'ları ile siyasal düzeni açısından atipik bir örnek teşkil etmekteydi.⁷⁵ Ayrıca Hellen *polis*'leri arasında tam zamanlı profesyonel asker yurttaşlara sahip olması bakımından da tekti.⁷⁶ Örneğin *Politeia* adlı eserinde tümüyle Sparta siyasal düzenini ele alan Ksenophon dahi anayasal düzene ilişkin

⁶⁹ Thuk. 5.84.3.

⁷⁰ Brian Bosworth, "The Humanitarian Aspect of the Melian Dialogue", *Journal of Hellenic Studies*, 133 (1993), s. 33.

⁷¹ Simonton, s. 7.

⁷² Christel Müller, "Oligarchy and the Hellenistic city", *Rethinking the Polis in the Hellenistic Period*, ed. N. Luraghi, H. Boerm, Stuttgart 2018, s. 28; Örn. bk. Thuk. 3.47.2, 6.11.7; Aristoteles de Atinalıların her yerde *oligarkhia* hükümetlerini, Lakedaimonluların ise *dēmos* egemenliğindeki hükümetleri ortadan kaldırdıklarını konu etmiştir (οἱ μὲν γὰρ Ἀθηναῖοι πανταχοῦ τὰς ὀλιγαρχίας, οἱ δὲ Λάκωνες τοὺς δῆμους κατέλυνον, *Pol.* 1307b22-24).

⁷³ Thuk. 1.18-19. Sparta'nın Argos, Sikyon ve Akhia'da bu politikayı uygulamasına ilişkin olarak bk. Thuk. 5.81-82.

⁷⁴ Bunun yerine Thukydides Sparta dış politikalarını *oligarkhia* yanlısı olarak değerlendiriyordu. Bk. 1.68.1, 4.126.2, 5.31.6, 6. 11.7, 6.89.6.

⁷⁵ Graham Shipley, "Lakedaimon", *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, ed. Mogens Hansen - Thomas Nielsen, Oxford University Press, Oxford 2004, s. 591-592.

⁷⁶ Bu konuya ilişkin ima için bk. Plut. *Ages.* 26.5; Simonton, s. 55.

terminolojik bir atıfta bulunmamıştı.⁷⁷ Platon'un *Yasalar* adlı eserinde de Sparta *politeia*'sına ilişkin doğrudan bir adlandırma yapılmamıştı.⁷⁸ Aristoteles ise *Politika* adlı eserinde Sparta *politeia*'sını tüm diğer düzenlerin bir karışımı (*memigmenē*) olarak nitelendirmişti.⁷⁹ Dolayısıyla Spartalıların dış politikalarında *oligarkhia* dayatmaları, kurumsal düzenlemelerden ya da bir standart getirme gayretinden ziyade kendi ideolojisinde olanları yönetimde tutma gayreti olarak ortaya çıkmaktaydı ve olasılıkla Sparta dış politikalarının da etkileriyle *oligarkhia* yönetimleri özellikle Peloponnesos ve Boiotia Bölgesi *polis*'lerinde güçlü biçimde varlık göstermişti.⁸⁰

Atina'da ise Perikles yönetiminde izlenen proaktif dış politikalarla hem diğer Hellen *polis*'lerine *dēmokratia* düzenini dayatılmış hem de yeni kurulacak *polis*'ler, yine *dēmokratia* siyasal düzeni üzerine inşa edilmişti. Örneğin; Atina'nın liderliğinde kurulan askeri ittifak grubu, 1. Attika-Delos Deniz Birliği'ne üye olan *polis*'ler içinden, Atina politikalarına direnen *oligarkhia* idaresindeki Erythrai *polis*'inin yönetimi *dēmokratia*'ya uygun biçimde düzenlemiş, kura ile 120 kişilik *boulē* üyeleri belirlenmişti.⁸¹ Her *polis*'in iç dinamiği farklı olduğundan uygulamada nicelik farklılıkları oluyordu. Buna göre Erythrai'daki *boulē*'nin Atina'da olduğu gibi 500'ler konseyi olarak kurulması mümkün değildi. Nüfusuna oranla buradaki *boulē*, ancak 120 kişiden oluşturulmuştu. Ayrıca yine nüfusuyla paralel olarak her bir yurttaş Atina'da ömründe sadece 2 defa kamu görevi yürütebiliyorken Erythrai'da aynı yurttaş dört yılda bir devlet yönetiminde sorumluluk

⁷⁷ Ayrıca Ksenophon'un *Agesilaos* adlı eserinde yaptığı siyasal düzen karşılaştırmaları, onun Sparta'yı bir krallık (*basileia*) olarak telakki ettiğini düşündürmüştür. Simonton, s. 56, dipnot 243.

⁷⁸ Plat. *Leg.* 4.712d-13a.

⁷⁹ Arist. *Pol.* 1265b33-35. Ayrıca yine aynı eserinde Aristoteles, Spartalıların "Peloponnesos Savaşı'nda özellikle *dēmokratia* rejimlerini yıktığını da konu etmişti (1307b22-24); Sparta, olasılıkla, izlediği bu dış politika nedeniyle Attikalı hatiplerin kimi ifadelerinde doğrudan *oligarkhia* ile ilişkilendirilerek konu edilmişti. Bk. Dēmosth. *Adversus Leptinem* 108; Isokr. *Nicocles* 24; Lys. *In Eratosthenem* 58-59.

⁸⁰ Shane Wallace, "Alexander the Great and Democracy in the Hellenistic World", *The Hellenistic Reception of Classical Athenian Democracy and Political Thought*, ed. Mirko Canevaro - Benjamin Gray, Oxford University Press, Oxford 2018, s. 46.

⁸¹ *IG I³* 14; *ML* 40, II 8-9 [ὁ κ]ράμο δὲ βολὴν εἶναι εἴκοσι καὶ ἑκατὸν ἀνδρας=*Boulē kura yolu ile (seçilecek) 120 kişiden oluşsun!*; Bu yazıtı ilişkin değerlendirmeler için bk. Anton Powell, *Athens and Sparta: Constructing Greek Political and Social History from 478 BC*, Routledge, London 2016, s. 51; Ayrıca bk. M. Dillon - L. Garland, *Ancient Greece: Social and Historical Documents From Archaic Times to the Death of Socrates (c. 800-399BC)*, Routledge, London-New York 2005, s. 276-277.

üstlenmeliydi.⁸² Atina'nın 1. Attika-Delos Deniz Birliği içindeki siyasi tutumu, Erythrai ile ilişkisinde izlediği bu yol üzerine planlanmıştı ve Atina, izlediği bu dış politika ile en azından anayasal, kurumsal bir standart getirmekteydi. Nitekim Atinalı Isokrates *Panegyricus* adlı söylevinde, Atina'nın, müttefiki olan *polis*'leri kendi yasalarıyla aynı olan yasalarla (τὴν αὐτὴν πολιτείαν) idare ettiklerini söylemişti.⁸³

Diğer taraftan Atina'nın verdiği destekle Sicilya'da İÖ 444/3 yılında kurulan Thurioi *polis*'i de *dēmokratia* siyasal düzeni üzerine planlanmıştı.⁸⁴ Perikles buranın yasalarını yapmak üzere Protogoras'ı⁸⁵ görevlendirmiş ve yurttaşları tıpkı Atina'daki gibi 10 *phylē*'ye ayrılmıştı.⁸⁶ Bu on *phylē*'nin ise sadece birini Atinalılardan oluşan halk teşkil etmişti. Diğerlerini, Peloponnesos'da bulunan bölgelerden gelenler; Arkadialılar, Elisliler, Akhaialılar oluştururken, Boiotialılar, Ionialılar gibi Hellen coğrafyasının farklı *ethnos*'ları da burada temsil edilmişti.⁸⁷ Thurioi'un *oikistēs*'i ise Tanrı Apollon olarak belirlenmişti.⁸⁸ Tüm bunlar, kurulan yeni yerleşimin Panhellenik karakteri olarak değerlendirilmiş⁸⁹ ve Thurioi'de, Perikles'in girişimi ile Atina siyasal düzeni üzerinden standartlaştırılan bir *polis* yönetim modeli kurulduğu yorumlanmıştır.⁹⁰

⁸² Brock - Hodkinson, 14.

⁸³ Isoc. *Panegyricus* 104-106.

⁸⁴ Thurioi'un kuruluşuna ilişkin olarak bk. Diod. 12.10-11, 12.35; Ayrıca Kagan, Thurioi'un Atina'nın verdiği destek ile kurulmuş olsa da bir Atina *apoikia*'sı ya da *klerukhia*'sı olmadığını özellikle vurgulamaktadır. Donald Kagan, *The Outbreak of the Peloponnesian War*, Ithaca - London, 1989, s. 157.

⁸⁵ Diog. Laert. 9.50.

⁸⁶ Diod. 12.11.3.5.

⁸⁷ Diod. 12.11.3.6-11; Thurioi *polis*'inin kuruluşundan hemen önce Atina, Boiotia'da olduğu dönemde (İÖ 457-447) bölge *polis*'lerine siyasal düzenleri üzerinden dayatmalarda bulunmuştur. Bu süreçte özellikle Thebai içindeki elitler ve *dēmos* arasında yaşanan gerilim, ayrıca karışıklık ve anarşi durumu (*ataksia kai anarkhia*), Aristoteles tarafından konu edilmiştir (Aristot. *Pol.* 1302b27-30). Thurioi *polis*'inin kuruluşunda yer alan Boiotialıların ise bölgede yaşayan gerilimlerin ardından buradan ayrılan Atina yanlıları olabilecekleri düşünülmektedir. Emily Mackil, *Creating a Common Polity: Religion, Economy, and Politics in the Making of the Greek Koinon*, University of California Press, Berkeley 2013, s. 37; Thebai'daki koşullar için ayrıca bk. Simonton, s. 202-203.

⁸⁸ Diod. 12.35.3

⁸⁹ Kagan, 158-159; Victor Ehrenberg, "The foundation of Thurii", *American Journal of Philology* 69 (1948), s. 155.

⁹⁰ Fleming, David "The Streets of Thurii: Discourse, Democracy, and Design in the Classical Polis." *Rhetoric Society Quarterly*, 32, 3 (2002), s. 5; Ayrıca Atina'nın kendi

Mevcut dış politikalar kapsamında Atina'nın standartlaştırmaya giriştiği kendi siyasal düzeni dahi Sparta'nın neden olduğu *oligarkhia* taraftarlarının darbeleriyle kesintiye uğramıştı. Hellen devletleri arasındaki politikaların bu şekilde sürdürülmesi, başlangıçta birbirine koşut görünen *oligarkhia* ve *dēmokratia* siyasal düzenlerinin eksenlerini birbirinden uzaklaştırmıştı. Sürekli olarak yıkılıp tekrar kurulan *oligarkhia* rejimlerinde, iktidarı tekrar ele geçiren seçkinlerin yönetimleri çoğunlukla öncekinden daha zalim bir hal almaya başlamıştı. Bunun nedeni ise, *dēmokratia* destekçilerinden bekledikleri direnişi önleyebilme kaygılarıydı. İÖ 411 ve İÖ 404 yıllarında Atina'da gerçekleşen iki ayrı *oligarkhia* darbesinde izlenen de bu olmuştu.⁹¹ Atina'da İÖ 411 yılında kurulan *Dörtüyzler* rejimi, kaba kuvvet sergilemekten ziyade halka gözdağı vererek onları yıldırma politikası izlemişti.⁹² İÖ 404 yılında kurulan Kritias liderliğindeki *Otuzlar* rejiminin politikaları ise çok daha gaddardı. *Otuzlar* iktidarında Atina adeta düşman kenti gibi kuşatılmış, bir garnizon yerleştirilmiş, Atina'da toplu katliamlar yapılmıştı.⁹³

Oligarkhia yönetimlerinin *dēmos* aleyhinde izlediği bu politikalar, Aristoteles'in eserine de yansımıştı. Yazar, kendi çağındaki *oligarkhia* temsilcilerinin mümkün olan her durumda halka kasıtlı olarak kötülük edeceklerine yemin ettiklerini, eleştirerek konu etmişti.⁹⁴ İktidardaki

---

siyasal düzeni ile Hellen *polis* 'leri için model olmasına ilişkin olarak bk. David M. Lewis, *Selected Papers in Greek and Near Eastern History*, Cambridge University Press, Cambridge 1997, s. 51-9; Brock – Hodkinson, 14; Robinson ise bu görüşlere daha mesafeli durmuştur. Ayrıntı için bk. Eric W. Robinson, *Democracy Beyond Athens: Popular Government in the Greek Classical Age*, Cambridge Univ. Press, Cambridge 2011, s. 119-122.

⁹¹ Simonton, s. 281.

⁹² Thukydides, *Dörtüyzler* yönetiminde Atina'da çok fazla kişinin ölümle cezalandırılmadığını konu etmiştir (8.70.2); İÖ 411 yılında Atina'da *Dörtüyzler* meclisinin yönetiminde olması, bu yıla ait kararlara da yansımıştır. Örneğin aynı yıla tarihlendirilen Athena tapınağının kutsal hazinesi/kasası ile ilgili bir dekrette (*IG I³ 373; ML 81*) kararın *boulē* tarafından alınması (*ψηφισσαμένης τῆς βολῆς*) ve kararın alındığı tarihi belirtmek için *dēmokratia* siyasal düzeninde *boulē* ve *dēmos*'a başkanlık eden *prytaneis*'in adı ile vermek yerine ay ve gün kullanılması (*Ἐκατ[ο]μβαιῶνος ἐνάτει [φθί]νοντος*) *oligarkhia* yönetim düzeninin egemen olduğunu göstermektedir. Ayrıca yazıtta adı geçen *arkhon* Mnasiklokhos İÖ 411 yılında *Dörtüyzler* meclisi tarafından atanmıştır.

⁹³ Bu süreçte Atina'da yaşananlar için bk. Aeskhin. *In Ctesiphontem* 235; Atina'da *Otuzlar* meclisinin yönetimi üzerine değerlendirmeler için ayrıca bk. Aristot. *Ath. Pol.* 35; Isok. *Aeropagiticus* 67.

⁹⁴ Aristot. *Pol.* 1310a9-12.

oligarkhia yönetimlerinin *dēmos*'a karşı iyi niyet beslediği bir dönem vardı. Ancak öyle görünüyor ki o günler geçmişte kalmıştı çünkü artık *oligarkhia* yönetimlerinde güvenlik kaygıları ön plandaydı. Daha önce halka daha yakın olan *oligarkhia* yönetimleri, artık kurban törenleri ya da inşa programları gibi herhangi bir kamusal programa katılmayı reddediyor, kamu harcamalarını kendi güvenlik kaygılarıyla ihmal ediyorlardı.⁹⁵ Diğer taraftan bu düzen, *dēmos*'un da seçkinlere karşı tutumunu gaddarlaştırmıştı. Aristoteles, bir diğer eserinde Atina dışındaki bazı *polis*'lerde *oligarkhia* yönetimlerine üstün gelen *dēmos*'un seçkinlerin mallarını müsadereye çıkardığını konu etmişti.⁹⁶ Ancak bu tarihi süreçte *dēmokratia* destekçileri, *oligarkhia* taraftarları ölçüsünde kontrolden çıkmamışlardı ve olasılıkla memur sayısının çok olması, *dēmokratia* siyasal düzenlerinde şiddeti kısıtlayan bir faktör olmuştu.⁹⁷ Az kişiden oluşan *oligarkhia* yönetimlerinin hareket kabiliyeti ise çok daha kuvvetli ve şiddetli olabiliyordu.

Oligarkhia düzenlerinin düşüşünü hızlandıran bir diğer neden ise, bu seçkinlerin kendi aralarındaki mücadelelerdi. Örneğin Thebaili *oligarkhia* yandaşları, Pers Savaşları sırasında Pers taraftarlığı yapan dava arkadaşlarını adeta tiran olarak yaftalamışlardı.⁹⁸ Daha sonra Epaminondas ve Pelopoidas liderliğindeki Thebaili devrimcilerin Sparta garnizonunun baskısı altındaki *oligarkhia* liderlerini devirmeleri de tiranların öldürülmesi olarak müjdelenmişti.⁹⁹ *Oligarkhia*, artık iyiden iyiye tiranlıkla özdeş kabul edilmeye başlanmıştı¹⁰⁰ ve bu gelişmelerin ardından Thebai İÖ 378/7 yılında kurulmuş olan II. Attika-Delos Deniz Birliği'ne katılmış,¹⁰¹ bu süreçte Thebai ve ardından tüm Boiotia'da *dēmokratia* eğilimleri başlamıştı.¹⁰² Hornblower, III. Kutsal Savaş için Thebai'a maddi destek verenlerin kaydedildiği bir yazıt¹⁰³ üzerine değerlendirmelerde bulunurken Atina siyasi

⁹⁵ Simonton, s. 282.

⁹⁶ Aristot. *Ath. Pol.* 40.

⁹⁷ Simonton, s. 283.

⁹⁸ Thuk. 3.62.3.

⁹⁹ Ksen. *Hell.* 5.4.9.

¹⁰⁰ Aristoteles, *oligarkhia* ile tiranlığı aynı kefeye koyarak, bunları zora dayanan ve ortak yarara aldırış etmeyen yönetim türleri olarak değerlendirmiş (*Pol.* 1276a8-14) ve ayrıca *oligarkhia* yönetimlerini baskıcı ve despotik olarak nitelmiştir (*Pol.* 1290a28-29).

¹⁰¹ Diod. 15.29.7; Plut. *Pelop.* 15.

¹⁰² Bu süreçte Boiotia ve Thebai'da yaşananlar için bk. Hans Beck – A. Ganter, "Boiotia and Boiotian League", *Federalism in Greek Antiquity*, ed. Hans Beck, Peter Funke, Cambridge University Press, Cambridge 2015, s. 147-148.

¹⁰³ Bk. P. J. Rhodes – R. Osborne, *Greek Historical Inscriptions, 404-323 B.C.* Oxford 2003, no. 57.

bünyesinin Thebai için bir örnek teşkil ettiğini ve Thebai'nın, Boiotia Birliği ile birlikte Atina'nın kurumlarını ve müttefiklerini kullanmak amacı güttüğünü, böylelikle lider *polis* olarak yükselmeyi hedeflediğini yorumlamıştır.¹⁰⁴ Zira bu tarihte Atina her ne kadar tek başına Hellen siyasetini yönetme kuvvet ve kabiliyetini kaybetmiş olsa da yönetim modeli ve bu modele adapte tarihsel nüfuz alanı mahiyetini muhafaza etmekteydi.

Bu siyasi gelişmelerle paralel olarak İÖ 4. yüzyılın başlarından itibaren hatırı sayılır oranda yazıt da *dēmokratia*'yı korumaya ve *polis* için ideal siyasal düzen olarak işaret etmeye başlamıştır. Örneğin İÖ 362/1 yılında Mantinea Savaşı'ndan sonra Atina'nın Peloponnesoslu *polis* ve *ethnos*'larla (Phleios, Arkadia, Akhaia ve Elis) yaptığı müttefiklik antlaşmasında,¹⁰⁵ konu edilen herhangi bir yerde yönetimin değiştirilmeye kalkışılması hatta vatandaşlarının sürgüne gönderilmesine kalkışılması durumunda, taraflar birbirlerine yardım göndereceklerine dair yemin etmişlerdir.¹⁰⁶ Öyle görünüyor ki Atinalılar, bu müttefiklik yeminiyle *oligarkhia* hiziplerine ya da tiranlık heveslilerine karşı kendilerini korumaya çalışmışlardı.

İÖ 340 (?) yılına tarihlendirilen bir diğer yazıtta ise Eretria'da tiranlık heveslilerine ya da *oligarkhia* hiziplerine karşı hazırlanmış bir yasa konu edilmiştir.¹⁰⁷ İki kısımdan oluşan bu yazıtın A kısmında bir magistratın ya da şahısın düzeni değiştirmeye yönelik teklif sunması durumunda mal varlığına el konulması hükmünün yanı sıra düzeni değiştirmeye girişmiş kimsenin öldürülmesinden hiç kimsenin sorumlu tutulmaması ve ayrıca düzeni değiştirmeye girişmiş kişilerin çocuklarının olmasına izin verilmemesi gibi hükümler de konu edilmiştir. Yazıtın B kısmında ise; 17-36 satırları arasında, *dēmokratia* kurumlarının korunmasına yönelik tedbirler ele alınmış, iç çatışma çıkması durumunda müstahkem yerlerin işgal edilmesi, bu çatışma sonrası toprakların *dēmokratia* destekçileri arasında dağıtılması gibi ödüller konu edilmiştir.

Erken Hellenistik Dönem Politikaları İçinde *Dēmokratia* ve *Oligarkhia*

Oligarkhia rejimlerinin gaddarlığı Hellenler nezdinde *dēmokratia* siyasal düzenini öne geçirmişken İÖ 338'de Korinthos'daki toplantının ardından Hellen devletlerini egemenliği altına alan Makedonya Devleti'nin, anakara

¹⁰⁴ Simon Hornblower, *The Greek World 479–323 BC*, Routledge, London 2011, s. 206.

¹⁰⁵ IG II² 112; Rhodes - Osborne, no. 41.

¹⁰⁶ IG II² 112; Rhodes - Osborne, no. 41, ll 29-34.

¹⁰⁷ SEG 51, 1105.

ve Peloponnesos devletleri ile ilişkilerinde takip ettiği politikalar da *oligarkhia* yönetimlerinin iyiden iyiye gözden düşmesine katkıda bulunmuştur. Makedonya kralı II Philippos, Korinthos ittifakı kurulduktan sonra Hellenler üzerindeki egemenliğini sağlam tutmak yönünde bir politika izlemiş ve süregelen Atina, Sparta ve Thebai gibi güçlü *polis*'lerin nüfuz alanlarını ortadan kaldırmak için Hellas'taki küçük *polis*'lerin çıkarlarını desteklemiştir. Kendi tarafına çektiği Hellen *polis*'lerinin bağlılıklarını süregelen kılmak amacıyla *polis*'ler içindeki Makedon yanlısı *oligarkhia* taraftarlarına arka çıkmış, kimi zaman garnizonlar ile bölgesel varlığını güvenceye almıştır.¹⁰⁸ Bu süreçte *oligarkhia* yönetimleri, artık tümüyle dış güçler tarafından manipüle edilebilen azınlığı temsil etmeye başlamış, dolayısıyla ideolojik olarak *dēmos*'tan ayrılmış ve *polis*'ler içindeki *stasis* durumunun tarafları haline gelmiştir. Philippos'un oğlu III. Aleksandros'un da anakara Hellen devletleri ile olan ilişkilerinde *hēgemōn polis*'lerin bölgesel egemenliklerini kırmak yönünde baskıcı bir diplomasi izlerken ve hatta yeri geldiğinde yakıp yıkarken,¹⁰⁹ aynı zamanda *polis*'ler içinde *oligarkhia* yönetimlerini desteklemesi,¹¹⁰ bundan kaynaklanmaktadır. Ancak her şeye rağmen Makedonya kralının Küçük Asya'ya geçişiyle birlikte şartlar değişecektir.

İÖ 336 yılında Pers Devleti egemenlik sahası olan Küçük Asya, *oligarkhia* politikalarının sürdürülmesi açısından elverişli olmamıştır. Öyle ki bölge *polis*'lerindeki seçkinler hali hazırda Pers devlet otoriteleri ile iş birliği içinde yönetimlerini sürdürdüklerinden, bunların hükmü *dēmos*'un sürekli direnişine sahne olmuştur. Mevcut koşullar içinde Makedonya kralı III. Aleksandros, Atina *polis*'inin geleneksel olarak etnik, kültürel ve siyasi bağlarının güçlü olduğu Ionia coğrafyasında *dēmokratia* yönetimlerini destekleme politikası izlemiştir. Bu şekilde, Ionia *polis*'leri içinde Pers otoriteleri ile ilişkilerinden güç bulan seçkinlere karşı çoğunluk olan *dēmos*'u kendi tarafına çekmeyi başarmıştır. Bu aşamada özellikle döneme ilişkin yazıtlarda Hellen *polis*'inin temel karakteristikleri, *eleutheria* ve *autonomia* haklarının bölge *polis*'lerine teslim edildiği konu edilmiştir.¹¹¹ Aleksandros, tüm Küçük Asya *polis*'leri ile ilişkilerini bu aynı diplomasi üzerine sürdürmüş ve bu sayede, Hellen kökenli olmayan farklı yerleşim

¹⁰⁸ S. Wallace, s. 46-50.

¹⁰⁹ Örneğin Aleksandros'un İÖ 335 yılında kuzeybatı sınırlarının güvenliğini sağlarken öldürüldüğü yönünde yayılan haberler Thebai'nin isyanına neden olmuş ve buna karşılık Aleksandros Thebai *polis*'ini yakıp yıkmıştır. Ayrıntı için bk. Arr. *Anab.* 1.7-9.

¹¹⁰ Bu politikasına ilişkin olarak bk. S. Wallace, s. 48-49

¹¹¹ Bu aynı konuya ilişkin tüm antik atıflar için bk. Nawotka, s. 15-41.

merkezlerinin dahi Hellen kökenlerini ortaya sürdüğü antik kayıtlara yansımıştır.¹¹² Öyle ki Klasik Dönem’de Hellen siyasi coğrafyasındaki her *polis* için standart yönetim biçimi olmayan *dēmokratia* idari düzeni, Aleksandros’un Küçük Asya’dan geçişi sürecinde adeta bir slogan haline geldikten sonra *polis* kavramı ile doğrudan ilişkilendirilmeye başlanmıştır.¹¹³

Aleksandros’un devam eden seferlerinde, Hellen kültüründen uzak coğrafyalarda da *dēmokratia* siyasal düzeni, kurumsal işleyişi *polis* mensubu olan tüm kişileri ilgilendirdiğinden işlevsel bir rol üstlenmiştir. Bunun en parlak örneği, İÖ 331 yılında Mısır’da kurulan Aleksandria *polis*’i olmuştur. Burası, Nil Delta’sına yakın Rhakotis olarak adlandırılmış bölgede, kıyı boyunca iki doğal limanın berisi boyunca kurulmuştur. Bu yeni *polis*, bölgenin geleneksel yönetim biçimi otokratik monarşi sisteminin içerisine yerleştirilmiş bir kent modeli olarak tanımlanabilir. Ancak burası, aynı zamanda civarındaki kırsal bölgenin yönetiminin merkezileştiği idari bir merkez niteliğindedir. Aleksandria’nın *dēmos*, *phratria* ve *phylē* şeklindeki toplumsal bölünmeleri, yasama planı, halk mahkemeleri ve *boulē*, *ekklēsia*, *prytaneia* kurumları ile yönetilen idari mekanizması *dēmokratia*’ya özgü yönetiminin temsilidir.¹¹⁴ Bölgesel düzlemde *dēmokratia* yönetimi, yerel otonomiye işaret eder ki buradaki kurumları işletecek olanlar, yeni Hellen yerleşimcilerdir. Aleksandria *polis*’inde aynı zamanda Rhakotis’in eski yerleşimcileri, yöre kırsalından ve farklı merkezlerinden getirilen halklar da yerleşmiş bulunmaktadır. Bu halklar, *polis*’in kurumları aracılığıyla idari mekanizmasını tanıyacak; *polis* içindeki tapınaklar, düzenlenen festivaller ve tiyatro oyunları aracılığıyla sağlanan sosyal etkileşimlerle de bir tür kültürel uyuşma sağlanacak, ortak düzlem sağlama yoluna gidilecektir. Dolayısıyla daha önce Atina’nın iç ve dış politikalarınca desteklenen *dēmokratia* idari

¹¹² Bu bağlamda özellikle Kilikia’daki Soloi ve Mallos halklarının Hellen köken iddiaları öne çıkarılabilir. Ayrıntı için bk. L. E. Patterson, *Kinship Myth in Ancient Greece*, University of Texas, Austin 2010, s. 92.

¹¹³ S. Wallace, s. 69; Ayrıca bk. Hansen, *Polis: An Introduction*, s. 132; Teegarden da *An Inventory of Archaic and Classical Poleis* (ed. Mogens Hansen - Thomas Nielsen, Oxford 2004) adlı kaynaktaki verilere dayanarak *dēmokratia* siyasal düzeninin Klasik ve Erken Hellenistik Dönem’le birlikte Hellen dünyasında yaygınlaştığını ileri sürmektedir. David Teegarden, *Death to Tyrants! Ancient Greek Democracy and the Struggle against Tyranny*, Princeton University Press, Princeton 2014, s. 2.

¹¹⁴ A.H.M. Jones, *The Greek City from Alexander to Justinian*, Oxford University Press, New York 1998, s. 3; Marjorie Susan Venit, *Visualizing the Afterlife in the Tombs of Graeco-Roman Egypt*, Cambridge University Press, Cambridge 2016, s. 50-51.

düzeni, Aleksandros sefer politikalarının adeta merkezine oturmuş ve aynı zamanda kültürel kaynaşma sağlamada işlevsel bir rol üstlenmiştir.

Bundan böyle *dēmokratia* siyasal düzeninin yaygınlaşması Makedon monarşisinin yükselmesiyle birlikte hız kazanmıştır.¹¹⁵ Bu süreçte Aleksandros'un Hellen *polis*'leri ile ilişkilerinde sürdürdüğü diplomasiyi sürdürüp *dēmokratia* yönetimlerini destekleyen Makedonyalı monarşik liderler, *polis*'ler tarafından daima övgü ile onurlandırılmıştır. Örneğin Smyrnalılar, II. Seleukos'u *dēmos* için *autonomia* ve *dēmokratia*'yı muhafaza eden/bahşeden kişi olarak adeta övmüşlerdir.¹¹⁶ Öyle ki bu şekilde güvence altına alınan sistem içinde *polis* halkları otonom yönetimlerini sürdürmeye gayret etmişlerdir. Ancak her ne kadar Erken Hellenistik Dönem'de *dēmokratia* siyasal düzeni Atina modeline dayalı olarak şekillenmiş bir sistem olarak kabul edilse¹¹⁷ de bundan böyle uygulamada bazı farklılıklar göstererek sürdürülmeye başlanmıştır. Geleneksel Hellen *polis*'leri içinde *dēmokratia* sisteminin sürdürülmesindeki en önemli farklılıklardan biri, yargılama sistemindeki usulde kendini göstermiştir. Yargılama sistemi, Klasik Dönem *dēmokratia* siyasal düzenlerinde yurttaşların yetkesindedir ve belirli bir ücret karşılığı yerine getirilmiştir.¹¹⁸ Üstelik Aristoteles, üyeleri bütün yurttaşlar arasından seçilen yargı sistemini uygulamaya koymakla Solon'un Atina'da *dēmokratia* düzenini kurduğunu söylemektedir.¹¹⁹ Yani halk yetkesindeki yargılama, doğrudan *dēmokratia*'nın koşulu olarak kabul edilmiştir. Mevcut epigrafik belgeler ise Hellenistik *polis*'lerde yargı yetkisinin, farklı *polis*'lerden gelen yabancı yargıçlar aracılığıyla da sürdürülmeye başlandığına işaret etmektedir.¹²⁰ Yurttaşların temel görevlerinden biri olan mahkemelerde jüri üyeliği, Hellenistik Dönem'de uygulanmaya devam edilse de çıkmaza düşülen acil durumlarda farklı bir *polis*'den yargıç çağırma geleneği başlamıştır. Bu uygulama, yabancı yargıçlara bir dizi davayı yürütme ve davet edildikleri

¹¹⁵ Jeremy LaBuff, *Polis Expansion and Elite Power in Hellenistic Caria*, Maryland 2016, s. 8; S. Wallace, s. 45.

¹¹⁶ IMag. Sip. 1.I; ISmyrna 573.I-II. OGIS 229 II 10-11 ἐβεβαίωσεν τῶι δήμῳι τὴν ἀὐτονομίαν καὶ δημοκρατίαν.

¹¹⁷ Müller, s. 27.

¹¹⁸ Bk. Aristot. *Pol.* 1274a, 1317b25-40.

¹¹⁹ Aristot. *Pol.* 1274a1-3.

¹²⁰ Örneğin İÖ 197-190 yılları arasına tarihlenen I Priene 37 numaralı yazıt, Rhodoslu yargıçların müdahil oldukları, Priene ve Samos arasında uzun yıllardır devam eden Karion kalesi ve Dryoussa adlı yerlerin mülkiyeti için çıkan anlaşmazlık davasının kaydını konu etmektedir.

polis'in yasalarını uygulama yükümlülüğü verse de bu durum, hukuki sistemin çöküşü olarak kabul edilmemiştir.¹²¹

Dēmokratia açısından belirleyici faktör, vatandaşların ortak işlerinin yürütülmesinde aktif olarak yer alma derecesidir ve bu bağlamda yargı usulünde kısmi yeniliklerin olduğu ortadadır. Diğer taraftan Hellenistik *polis*'lerde Atina örneğinde olduğu gibi ayda dört kez *ekklēsia* toplantılarının yapıldığını söylemek de mümkün olmamıştır. Ancak örneğin Kos *polis*'i yurttaşlarından oluşan halk meclisinin ayda iki kez toplandığına, bu meclisin siyasi ya da kamusal meselelerde inisiyatifi üstlendiğine, kararname çıkarıldığına ilişkin belgeler bulunduğu konu edilmektedir.¹²² Ayrıca Hellenistik *polis*'ler içindeki yurttaş sayıları, bunların halk meclisi toplantılarına ne derece katılım sağladıkları üzerine yine kesin ve genelleyici yargılarda bulunmak mümkün olmasa da Halikarnassos ve Magnesia ad Maeandrum *polis*'lerinin ortalama dört bin ve üstü katılımla halk meclisi toplantılarını sürdürdükleri ve üstelik yurttaşlar arasında halen fikir ayrılıklarının izlenebildiği de belirtilmektedir.¹²³

Monarşik liderlerin devamlı kontrollerine rağmen Hellenistik Dönem *polis*'lerinde siyasal düzenlerin bu şekilde yürütülmesinin etkileri yazıtlara da yansımış; *polis*'ler daima *dēmokratia* tarafında olurken *oligarkhia* sistemleri ya da tiranlık düzenleri istenmeyen yönetimler olarak ilan edilmeye devam edilmiştir. Örneğin İÖ 301 yılındaki Ipsos Savaşı'ndan sonra Lysimakhos'un Küçük Asya'nın büyük bölümüne egemen olduğu ve Ionia Bölgesi içinde *dēmos*'u baskıladığı¹²⁴ döneme tarihlendirilen bir Erythrai yazıtında yakın tarih, adeta yâd edilerek Erythrai'nin Aleksandros ve Antigonos egemenlikleri dönemlerinde garnizonlarının olmadığı, *autonomos*

¹²¹ Ancak sistem çökmüş olmasa da bu uygulama, her yurttaşın yargı yetkisinde eşit bir paya sahip olması gerektiği inancına zarar vermiş olmalıdır. Hans-Ulrich Wiemer, "Hellenistic Cities: The End of Democracy?", *A Companion to Ancient Greek Government*, ed. H. Beck, Malden 2013, s. 61.

¹²² Syll.³ 398; Wiemer, s. 58.

¹²³ Ayrıntı için bk. Wiemer, s. 58-59.

¹²⁴ İÖ 289/8 yılına tarihlendirilen bir yazıtta (Syll.³ 368), Ionia Birliği'nin Miletoslu Hippodēmos'un oğlu Hipposstratos'u onurlandırma kararı konu edilirken, burada anlatılanlar Lysimakhos'un bölgenin yönetimi ve Ipsos savaşından sonra Demetrios'u destekleyen *polis*ler için benimsediği idari anlayışı yansıtmaktadır. Bu yazıtta kullanılmış olan *Ionia polislerinden sorumlu strategos* (II 3, στρατηγὸς ἐπὶ τῶν πόλεων τῶν Ἰώνων) şeklindeki ibarede Lysimakhos'un bölge sorumlusu olarak kendi idarecisini/vali/*strategos*unu ataması, bölgedeki *polis*lerin *dēmos*larında alınacak kararların denetlenmesi ve dolayısıyla özgürlüklerin baskılanması şeklinde yorumlamak mümkündür.

olarak belirlenen statüsü konu edilmiştir.¹²⁵ Hellenistik Dönem Küçük Asya polis'leri üzerine yaptığı çalışmada John Ma, bu süreçte *autonomia*, *dēmokratia* ve *eleutheria* terimlerinin birbirinin yerine kullanıldığını ve bunların, yönetimdeki bağımsızlığı ifade ettiğini konu etmiştir.¹²⁶ Dolayısıyla mevcut “bağımsız” statüsü bir monarkh tarafından kendilerine bahşedilmiş olsa dahi, Erythrai yazıtında *dēmos*'un baskı altında olmaması durumu yâd edilmiştir. Aynı bölgede, aynı türden bir bağımsızlık arzusunu Prieneliler de göstermişler ve Priene *dēmos*'u İÖ c. 300-297 yılları arasında tiran olarak hüküm süren Hieron'un kötü yönetiminden¹²⁷ kurtulduktan sonra yetkeyi yeniden üstlenerek bunun anısına *Sōtēria* (Kurtuluş) bayramını kutlamaya başlamıştır.¹²⁸

Ilion'da İÖ 280'lere tarihlendirilen bir yazıtta ise, “Bir kişi tiran ya da *oligarkhia* yönetiminin lideri olacaksa ya da bir kişi tiranlığı kurmaya teşebbüs ederse ya da *dēmokratia* düzenini yıkmaya katılırsa” ifadeleri yer almaktadır.¹²⁹ Öyle görünüyor ki Ilion halkı bir tiran kovmuştur ve ardından gelen bu yazıtta da *dēmokratia* düzenine tehdit oluşturan kişilere karşı alınacak tedbirler ilan edilmiştir. Öyle ki bu yazıtta öncelikle bir tiran ya da *oligarkhia* yanlısını öldürecek kişiye verilecek ödüller ve onurlar konu edilmiş ve ardından tiranlığı ya da *oligarkhia* yönetimlerini öven kişilerle ticari ve sosyal ilişkilerdeki (çeyiz alıp verme vb.) sınırlar belirlenmiş, kamu görevlilerin böyle bir durumla karşılaştığında yapması gerekenler anlatılmıştır.

Küçük Asya'da tiranlık ya da *oligarkhia* yönetimlerine karşı izlenen bu tutumu, Atina yazıtları üzerinden de okumak mümkündür. Örneğin İÖ 337/6 yılına tarihlendirilen ve Eukrates yasası olarak adlandırılan bir Atina

¹²⁵ I.Erythrai 31, ll 21-23: καὶ ἐπειδὴ οἱ περὶ Θαρσύνοντα καὶ Πυθῆν καὶ Βοτῖτᾶν ἀπέφανον διότι ἐπὶ τε Ἀλεξάνδρου καὶ Ἀντιγόνου αὐτό[ν]ομος ἦν καὶ ἀφορολόγητος ἢ πόλις ὑμῶν; Konu üzerine değerlendirmeler için bk. Teegarden, s. 160

¹²⁶ John Ma, *Antiochos III and The Cities of Western Asia Minor*, Oxford University Press, Oxford 2005, s. 161.

¹²⁷ Pausanias, Prienelilerin tiran Hieron'dan çok çektiklerini konu etmiştir (7.2.10).

¹²⁸ I.Priene 11, ll 21-25: τοὺς πολίτας —|| [—] τοὺς τε ἐλευθέρους πάντας στε[φανηφορεῖν ἐκάστου ἐνι] αὐτοῦ μηνὸς Μεταγετινῶν[ος —] ἐν ἧι ἡμέραι συνέβη τῷ δήμῳ γεν[έσθαι τὸν ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς] [αὐ]τονομίας·
vatandaşların ve eleutherosların(azatlıların) her yıl halkın autonomia için mücadele ettiği Metageitinion ayının .... gününde çelenk giymesine,

¹²⁹ I.Ilion 25, ll. 116–119: ὃς ἂν τύρανν[ος] ἢ ἡγεμῶν γένηται ὀλιγαρχίας, ἢ τύραννον στ[ή]σι ἢ συνεπαναστήι ἢ δημοκρατίαγ καταλύσει κτλ.

yazıtında tiranlık karşıtı bir yasa konu edilmiştir.¹³⁰ İÖ 307 yılında¹³¹ Demetrios Poliorketes'in Attika'ya gelip *dēmokratia* karşıtlarının kovulmasına destek vermesinden dolayı onurlandırılmasını konu eden yazıt da bu aynı bağlamda önem arz etmektedir. Üstelik bu yazıttan, Atina agorasında bir *Dēmokratia* heykelinin bulunduğu ve bu heykelin yanı başına Demetrios Poliorketes'in atlı bir heykelinin dikildiği de öğrenilmektedir.¹³² Öyle görünüyor ki Atinalılar, Makedonyalıların yükselişine ve tüm kontrol çabalarına rağmen *dēmokratia* idealleri ile birlikte buna yönelik simgesel ve toplumsal pratiklerini de sürdürmüşlerdir. Örneğin Eukrates yasası olarak konu edilen yazıtın üst kısmında da *Dēmos*, tahtta oturan sakallı bir erkek, *Dēmokratia* ise onun sol tarafında ayakta elindeki çelengi *Dēmos* 'un başının üzerine tutan bir kadın olarak tasvir edilmiştir.¹³³ Bunun gibi Atina gemilerine konulan adlar da simgesel olarak önem arz etmektedir. Öyle ki Atina donanması, hem *dēmokratia* siyasal düzeninin tabanının genişlemesi hem de korunması aşamasında açık bir rol oynadığından donanmadaki tiremlere (üç sıra kürekli kadirga) *dēmokratia* adının verildiği, İÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen yazıtlar üzerinden okunmuştur.¹³⁴

Toplumsal pratik bağlamında ise *Dēmos* ya da *Dēmokratia*'ya adanmış kültler özellikle önem arz etmektedir ki Atina'daki *dēmokratia* kültüne

¹³⁰ SEG 12, 87; IG II³ 1, 320; Rhodes – Osborne, no. 79. Bu yazıtta tiranlık kurmaya, Atina *dēmos*'unu ve siyasal düzenini devirmeye kalkan kişiyi öldürenin suçlu sayılmaması, *dēmos* ya da *dēmokratia* devrilirse Areopagos meclisine katılanların vatandaş sayılmaması, onun ve atalarının mallarının kamu malı sayılması gibi uygulamalardan bahsedilmektedir.

¹³¹ İÖ 322'den 307 yılında dek Atina'da dayatılan iki ayrı *oligarkhia* düzenine ilişkin olarak bk. Ilias, N. Arnaoutoglou, “Resurrecting Athenian democracy. Law and institutions in early Antigonid Athens (307-301)”, ed. Harter-Uibopuu, Vorträge zur griechischen und hellenistischen Rechtsgeschichte, 26–28 August Hamburg 2019, s. 264.

¹³² SEG 25, 149, II 13-14. καὶ στήσαι αὐτοῦ εἰκόνα | [ἐ]φ' ἵππου ἐν ἀγορᾷ παρὰ τὴν Δημοκρατίαν

¹³³ Buna ilişkin görsel için bk. A.J.L Blanshard, “Depicting Democracy: An Exploration Of Art And Text In The Law Of Eukrates”, *Journal Of Hellenic Studies*, 124 (2004), resim 1.

¹³⁴ IG II² 1604 II 24-25; Δ[η]||μοκρα|τία πα|λαιὰ ἀνεπικλή[ρ]||ωτος, IG II² 1606, II 58-60; πα|λαιὰ ἀνεπικλή[ρ]||ωτος, ἐ|πιγέγραπται Δ[η]||μοκρα|τία· IG II² 1607, II-87-88; Δημοκρατία [παλ.]αιὰ. IG II² 1620 II 59-64; τὸς κλ]ηρονόμος ||Δημοκρατί|αν τριήρ| [ἐσχηκότας] ἐμ πλῶι τ|[ῶι ἐπὶ Καλλι]μάχου| [ὀφείλειν ἐπ]ι τὴν Δη||μοκρατίαν|. IG II² 1628 II 106-107; [ἄ] ἔλαβ]εν ἐπὶ τὴν τριήρη | [Δημοκρ]α[τίαν]. IG II² 1628 II 603-604; ἧ ὄνομα Δημο|κρατία.

ilişkin mevcut yazıt, İÖ 330 yılına tarihlendirilmiştir.¹³⁵ Yine farklı bir yazıttan gelen bilgilere göre Atina’da bu kültün rahiplerinin toplum içindeki konumu da ayrıcalıklı olmuş ve Atinalılar, kültün rahiplerine Dionysos tiyatrolarında özel olarak yer ayırmışlardır.¹³⁶ Üstelik yine antik yazılı kaynaklar, Atina’daki bu kült geleneğinin diğer Hellen *polis*’leri tarafından takip edildiğine de işaret etmektedir. Öncelikle Demosthenes, İÖ 330 yılına tarihlendirilen *De Corona* (92) adlı söylevinde, Thrakia Khersonesos’unda bulunan Sēstos, Elaious, Madytos ve Alōpekonnēsos *polis*’lerinin, Atinalıların kendilerini zamanında Philippos hükmünden kurtarmalarının anısına konu edilen kült alanına sunuda bulduklarını konu etmiştir.¹³⁷

Ayrıca öyle görünüyor ki *Dēmos* ve *Dēmokratia* kültürleri zaman içinde Ionia Bölgesi’nde de ortaya çıkmaya başlamıştır. Örneğin İÖ 280 yılındaki Korupedion Savaşı’nın ardından, IK *Erythrai* 29 numaralı yazıt *dēmokratia*’nın burada tekrar kurulduğuna işaret etmiştir ve bu tarihten sonra olasılıkla otonomilerine yönelik sürekli tehditler dolayısıyla Erythrailılar yeni tehditlerin önüne geçmek için tıpkı Atina’daki gibi *dēmos* ve *dēmokratia* kültürlerini kurmuşlardır.¹³⁸ Öyleyse Hellenistik *polis*’ler için monarkın kontrolüne rağmen adeta egemenliğin sürdürülmesinin simgesi haline gelen *dēmokratia*, adına kült alanı oluşturulması ile kutsallaştırılmış ve bu yolla da politik varlığı kuvvetlendirilmek istenmiştir. Neticede İÖ 3. yüzyılım başlarında *dēmokratia*’nın *polis* için en iyi sivil yönetim biçimi olduğu konusunda fikir birliğine varılmış¹³⁹ ve *dēmokratia*, her *polis* için standartlaşmış bir *politeia* olarak kabul edilmeye başlanmıştır.¹⁴⁰

Hellenistik siyasi konjonktür içinde *dēmokratia* siyasal düzeninin konu edilen değerini ve mahiyetini, yaklaşık olarak İÖ 200 yılına tarihlendirilen ve Kalymnos Adası sakinlerinin Kos yönetimine dahil edildiklerinde ettikleri bağlılık yeminini konu eden yazıt¹⁴¹, açık biçimde ifade etmektedir.¹⁴²

¹³⁵ IG II³ 1496, II 131-132, 140-141; [ἐκ τῆς θ]υσί[α]ς τῆι Δημοκρατία[ι παρὰ] | [στρατη]γῶν;

¹³⁶ IG II² 4676, ἱερεὺς Δήμου κα[ὶ Χαρ]ίτων ἀνέθ[ηκεν]. IG II² 5029a, II 1-4; ἱερέως | Δημοκρατίας | ἱε[ρέως] | Δήμ[ου].

¹³⁷ Simonton konu edilen kültün Atina’da olasılıkla *Otuzlar* rejiminin yıkılmasından sonra İÖ 403 yılında, *dēmokratia* düzeninin tekrar yapılandırılması sürecinde kurulduğunu belirtmektedir (s. 60, dipnot 267).

¹³⁸ Teegarden, s. 162-163.

¹³⁹ S. Wallace, s. 45.

¹⁴⁰ LaBuff, s. 8; F. Quass, “Zur Verfassung der griechischen Städte im Hellenismus.”, *Chiron*, 9 (1979), s. 51.

¹⁴¹ Tit Cal. XII; IG XII 4,1:152.

ὀρκιζόντω δὲ τοὶ ἄνδρες τὸν ὄρκον τόνδε· ν ἐμμενῶ
 15 τᾷ καθεστακυῖαι δαμοκραταίαι καὶ τᾷ ἀποκαταστάσει
 τᾶς ὁμοπολιτείας καὶ τοῖς νόμοις τοῖς ἐγ Κῶι πατρίοις
 ὑπάρχουσι καὶ τοῖς δόγμασι τᾶς ἐκκλησίας καὶ ταῖς δια-
 γραφαῖς ταῖς ὑπὲρ τᾶς ὁμοπολιτείας· ἐμμενῶ δὲ καὶ τᾷ
 ποτὶ βασιλῆ Πτολεμαῖον φιλαίαι καὶ συμμαχίαι καὶ ταῖς συνθή-
 20 καις ταῖς ποτὶ τοὺς συμμάχους τῶι δάμωι κεκυρωμέναις·
 ὀλιγαρχίαν δὲ οὐδὲ τύραννον οὐδὲ ἄλλο πολίτευμα ἔξω δαμο-
 κρατίας οὐ καταστάσω παρευρέσει οὐδεμιᾷ, οὐδ' εἴ τις κα ἄλλος
 καθιστᾷ ἐπιτραπῶ, ἀλλὰ κωλύσω κατὰ τὸ δυνατόν, οὐδὲ τῶν
 φρουρίων οὐθὲν οὐδὲ ἄκραν καταλαψεῦμαι οὔτε αὐτὸς ἐξι-
 25 διαζόμενος οὔτε ἄλλωι συνεργῶν παρευρέσει οὐδεμιᾷ,
 οὐδὲ τὰγ Κώϊαν ἐλάσσω γινομένην περιοψεῦμαι, ἀλλ' αὐξήσω
 κατὰ δύναμιν τὰν αὐτοῦ· ἐσσεῦμαι δὲ καὶ δικαστὰς δίκαιος
 καὶ πολίτας ἴσος χειροτονῶν καὶ ψαφιζόμενος ἄνευ χάριτος
 ὃ κά μοι δοκῆι συμφέρον ἦμεν τῶι δάμωι·

“kurulu demokrasiye, restore edilen (yeniden kurulan) homopoliteia'nın, Kos'un ata yasalarına, ekklesia kararlarına ve homopoliteia hükümlerine uyacağım; ayrıca kral Ptolemaios ile dostluk ve ittifaka ve demos tarafından müttefiklerle yapılan anlaşmalara/onaylananlara da uyacağım. Hiçbir nedenle demokrasi dışında oligarşi, tiranlık veya başka bir anayasa kurmayacağım ve bir başkası (böyle bir rejim) kurarsa itaat etmeyeceğim, mümkün olduğu kadar engelleyeceğim. Kendim için veya bir başkası ile işbirliği içinde olsun, hiçbir kale veya akropolis'i hiçbir bahane ile devralmayacağım ve Kos'un bölgesinin küçülmesine izin vermeyeceğim, ancak elimden geldiğince artıracacağım. Adil bir yargıç ve adil bir yurttaş

¹⁴² John Ma, “Whatever Happened to Athens: Thoughts on the Great Convergence and Beyond”; *The Hellenistic Reception of Classical Athenian Democracy and Political Thought*, ed. M. Canevaro - B. Gray, Oxford University Press, Oxford 2018, s. 281.

olacağım, seçimlere katılacağım ve bana göre dēmos'un çıkarına görünen şekilde oylarımı kullanacağım.”

Kısaltmalar ve Kaynakça/Abbreviations and References

Antik Edebi ve Epigrafik Kaynaklar

- Aeschin.: (Aeschines, *In Ctesiphontem*) Aeschines. *Speeches*. Translated by C. D. Adams. Loeb Classical Library 106. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1919.
- Arr. *Anab.*: (Arrianus, *Anabasis*) Arrian. *Anabasis of Alexander, Volume I: Books 1-4*. Translated by P. A. Brunt. Loeb Classical Library 236. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1976.
- Arist. *Ath. Pol.*: (Aristoteles, *Athēnaiōn Politeia*) Aristotle. *Athenian Constitution. Eudemian Ethics. Virtues and Vices*. Translated by H. Rackham. Loeb Classical Library 285. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1935.
- Arist. *Pol.*: (Aristoteles, *Politica*) Aristotle. *Politics*. Translated by H. Rackham. Loeb Classical Library 264. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1932.
- Athenaios: Athenaeus. *The Learned Banqueters, Volume VIII: Books 13.594b-14*. Edited and translated by S. Douglas Olson. Loeb Classical Library 519. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2012.
- CEG: Hansen, Peter Allan. *Carmina epigraphica graeca saeculorum VIII-V a. Chr. n.* [vol. I] and ... *saeculi IV a. Chr. n.* [II]. «Texte und Kommentare», 12, 15. Berlin 1983-1989. Vol. I, nos. 1-465; II, nos. 466-901.
- Dēmosth.: (Dēmosthenes, *Adversus Leptinem*) Demosthenes. *Orations, Volume I: Orations 1-17 and 20: Olynthiacs 1-3. Philippic 1. On the Peace. Philippic 2. On Halonnesus. On the Chersonese. Philippics 3 and 4. Answer to Philip's Letter. Philip's Letter. On Organization. On the Navy-boards. For the Liberty of the Rhodians. For the People of Megalopolis. On the Treaty with Alexander. Against Leptines*. Translated by J. H. Vince. Loeb Classical Library 238. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1930.
- _____: (*In Aristogitonem* 1) Demosthenes. *Orations, Volume III: Orations 21-26: Against Meidias. Against Androtion. Against Aristocrates. Against Timocrates. Against Aristogeiton 1 and 2*. Translated by J. H. Vince. Loeb Classical Library 299. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1935.
- Diod.: (Diodoros Siculos) Diodorus Siculus. *Library of History, Volume IV: Books 9-12.40*. Translated by C. H. Oldfather. Loeb Classical Library 375. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1946.

- Diog. Laert.: (Diogenes Laertios) Diogenes Laertius. *Lives of Eminent Philosophers, Volume II: Books 6-10*. Translated by R. D. Hicks. Loeb Classical Library 185. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1925.
- Hdt.: (Herodotos) Herodotus. *The Persian Wars, Volume I: Books 1-2*. Translated by A. D. Godley. Loeb Classical Library 117. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1920.
- _____: Herodotus. *The Persian Wars, Volume II: Books 3-4*. Translated by A. D. Godley. Loeb Classical Library 118. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1921.
- I.Ephesos: *Die Inschriften von Ephesos, I-VII* (IGSK 11 17), ed. H. Wankel & R. Merkelbach *et al.*, Bonn 1979-1984.
- I.Milet: *Milet VI. Inschriften von Milet, 1-3*. Berlin 1997–2006.
- IG I³: *Inscriptiones Graecae I: Inscriptiones Atticae Euclidis anno anteriores*. 3rd edn. Berlin 1981, 1994. Fasc. 1, ed. David Lewis, *Decreta et tabulae magistratuum* (nos. 1-500); fasc. 2, ed. David Lewis and Lilian Jeffery, *Dedicationes. Catalogi. Termini. Tituli sepulcrales. Varia. Tituli Attici extra Atticam reperti. Addenda* (nos. 501-1517).
- IG II³: *Inscriptiones Graecae II et III: Inscriptiones Atticae Euclidis anno posteriores*, 3rd edn. Berlin 2012-. Part I, *Leges et decreta*. Fasc. 2, *Leges et decreta annorum 352/1-322/1*, ed. Stephen D. Lambert. Berlin 2012. (Nos. 292-386); fasc. 4, *Leges et decreta annorum 300/299-230/29*, ed. Michael J. Osborne and Sean G. Byrne. Berlin 2015. (Nos. 844-1134); fasc. 5, *Leges et decreta annorum 229/8-168/7*, ed. Voula N. Bardani and Stephen V. Tracy. Berlin 2012. (Nos. 1135-1461).
- IG IX,1: *Inscriptiones Graecae IX,1. Inscriptiones Phocidis, Locridis, Aetoliae, Acarnaniae, insularum maris Ionii*, ed. Wilhelm Dittenberger. Berlin 1897.
- I.Erythrai: *Die Inschriften von Erythrai und Klazomenai teil I-2*, ed. H. Engelmann und R. Markelbach, Bonn, 1972-1973.
- I.Ilion: *Die Inschriften von Ilion*, ed. P. Frisch, Bonn 1975.
- I.Mag. Sip.: *Die Inschriften von Magnesia am Sipylos*, ed. T. Ihnken, Bonn, 1978.
- I.Smyrna: G. Petzl, *Die Inschriften von Smyrna, I-II 1/2*(IGSK 23-24½). Bonn 1982-1990.
- Isokrates: (*Panegyricus*) Isocrates. *To Demonicus. To Nicocles. Nicocles or the Cyprians. Panegyricus. To Philip. Archidamus*. Translated by George Norlin. Loeb Classical Library 209. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1928.
- _____: (*Nicocles*) Isocrates. *To Demonicus. To Nicocles. Nicocles or the Cyprians. Panegyricus. To Philip. Archidamus*. Translated by George

Norlin. Loeb Classical Library 209. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1928.

_____: (*Aeropagiticus*) Isocrates. *On the Peace. Aeropagiticus. Against the Sophists. Antidosis. Panathenaicus*. Translated by George Norlin. Loeb Classical Library 229. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1929.

Ksen. *Hell.*: (Xenophon *Hellenica*) Xenophon. *Hellenica, Volume II: Books 5-7*. Translated by Carleton L. Brownson. Loeb Classical Library 89. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1921.

Lysias: (*Epitaphius*) Lysias. *Lysias*. Translated by W. R. M. Lamb. Loeb Classical Library 244. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1930.

_____: (*In Eratosthenem*) Lysias. *Lysias*. Translated by W. R. M. Lamb. Loeb Classical Library 244. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1930.

ML: Russell Meiggs & David Lewis, *A Selection of Greek Historical Inscriptions to End of the Fifth Century BC*, Clarendon Press, Oxford, 1969.

OGIS: Dittenberger, Wilhelm. *Oriens Graeci Inscriptiones Selectae*. 2 vols. Leipzig 1903-1905. — For Egypt, Nubia and Abyssinia: see Étienne Bernand. *Inscriptions grecques d'Égypte et de Nubie: Répertoire bibliographique des OGIS*. «Annales littéraires de l'Université de Besançon», 272. «Centre de Recherche d'Histoire Ancienne», 45; Paris 1982.

Pausanias: Pausanias. *Description of Greece, Volume III: Books 6-8.21 (Elis 2, Achaia, Arcadia)*. Translated by W. H. S. Jones. Loeb Classical Library 272. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1933.

Pl. *Leg.*: (Platon, *Leges*) Plato. *Laws, Volume I: Books 1-6*. Translated by R. G. Bury. Loeb Classical Library 187. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1926.

Plut. *Pelop.*: (Plutarkhos, *Pelopidas*) Plutarch. *Lives, Volume V: Agesilaus and Pompey. Pelopidas and Marcellus*. Translated by Bernadotte Perrin. Loeb Classical Library 87. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1917.

Plut. *Ages.*: (Plutarkhos, *Agesilaos*) Plutarch. *Lives, Volume V: Agesilaus and Pompey. Pelopidas and Marcellus*. Translated by Bernadotte Perrin. Loeb Classical Library 87. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1917.

SEG: *Supplementum Epigraphicum Graecum*. Vols. 1-11, ed. Jacob E. Hondius, Leiden 1923-1954. Vols. 12-25, ed. Arthur G. Woodhead. Leiden 1955-1971. Vols. 26-41, eds. Henry W. Pleket and Ronald S. Stroud. Amsterdam 1979-1994. Vols. 42-44, eds. Henry W. Pleket, Ronald S. Stroud and Johan H.M. Strubbe. Amsterdam 1995-1997. Vols. 45-49, eds. Henry W. Pleket, Ronald S. Stroud, Angelos Chaniotis and Johan H.M. Strubbe. Amsterdam 1998-2002. Vols. 50- , eds. Angelos Chaniotis, Ronald S. Stroud and Johan H.M. Strubbe. Amsterdam 2003-

Theogn.: (Theognis) Tyrtaeus, Solon, Theognis, Mimnermus. *Greek Elegiac Poetry: From the Seventh to the Fifth Centuries BC*. Edited and translated by Douglas E. Gerber. Loeb Classical Library 258. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999.

Thuk.: (Thukydides) Thucydides. *History of the Peloponnesian War, I-II-III*, translated by C. F. Smith. Loeb Classical Cambridge, MA: Harvard University Press, 1919, 1920, 1921.

Modern Kaynaklar

Açık, Tansu, *Eski Yunan Siyasal İmgelemine Bir Bakış*, Kebikeç Yayınları, Ankara 2004.

Anderson, Zachary, *Ancient Greece from Tyranny to Democracy*, New York 2016.

Arnautoglou, Ilias, N., “Resurrecting Athenian democracy. Law and institutions in early Antigonid Athens (307-301)”, ed. Harter-Uibopuu, *Vorträge zur griechischen und hellenistischen Rechtsgeschichte*, 26.-28 August Hamburg, 2019, s. 263-289.

Beck, Hans, “Ethnic Identity and Integration in Boeotia: The Evidence of the Inscriptions (6th and 5th Centuries BC)”, *The Epigraphy and History of Boeotia: New Finds, New Prospects*, ed. Nikolaos Papazarkadas, Brill, Leiden 2014, s. 19-44.

Beck, Hans - Ganter, A., “Boiotia and Boiotian League”, *Federalism in Greek Antiquity*, ed. Hans Beck, Peter Funke, Cambridge University Press, Cambridge 2015, s. 132-157.

Blanshard, A.J.L., *Depicting Democracy: An Exploration Of Art And Text In The Law Of Eukrates*, *Journal Of Hellenic Studies*, 124 (2004), s. 1-15.

Bosworth, Brian, “The Humanitarian Aspect of the Melian Dialogue”, *Journal of Hellenic Studies*, 133 (1993), s. 30-44.

Brock, Roger - Stephen Hodkinson “Introduction: Alternatives to the Democratic Polis”, *Alternatives to Athens: Varieties of Political Organization and Community in Ancient Greece*, ed. Roger Brock, Stephen Hodkinson, Oxford University Press, Oxford 2002, s. 1-34.

Cluzeau, Filiz “Yunanlara Özgü Politik Bir Kurum: Proksenia”, *Özsait Armağanı: Mehmet ve Nesrin Özsait Onuruna Sunulan Makaleler*, ed. Hamdi Şahin-Erkan Konyar-Gürkan Ergin, İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya 2011, s. 97-108.

Çelgin, Güler, *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2011.

- Dillon, M.- L. Garland, *Ancient Greece: Social and Historical Documents From Archaic Times to the Death of Socrates (c. 800-399BC)*, Routledge, London-New York 2005.
- Dominguez, Adolfo J., “Greek Identity in the Phocaeen Colonies”, *Greek Identity in the Western Mediterranean*, ed. Kathryn Lomas, Brill, Boston 2004, s. 429-456.
- Ehrenberg, Victor, *The Greek State*, London 1969.
- Ehrenberg, Victor, “The foundation of Thurii”, *American Journal of Philology* 69 (1948), s. 149–170.
- Fleming, David “The Streets of Thurii: Discourse, Democracy, and Design in the Classical Polis.” *Rhetoric Society Quarterly*, 32, 3 (2002), s. 5–32.
- Gören, Erman, “Megara’lı Theognis’ten Parçalar”, *Şiir ve İnşâ* 7 (2017): 5-6.
- Hansen, Mogens Herman, *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes: Structure, Principles, and Ideology*, Oxford 1991.
- _____, *Polis: An Introduction to the Ancient Greek City-State*, Oxford University Press, Oxford 2006.
- Hornblower, Simon, *The Greek World 479–323 BC*, Routledge, London 2011.
- Jones, A.H.M, *The Greek City from Alexander to Justinian*, Oxford University Press, New York 1998.
- Kagan, Donald, *The Outbreak of the Peloponnesian War*, Ithaca - London 1989.
- Karatani, Kojin, *İkonomi ve Felsefenin Kökenleri*, çev. Ahmet Nüvit Bingöl, Metis Yayıncılık, İstanbul 2018.
- Koerner, Reinhard, “Tiryns als Beispiel einer frühen dorischen Polis” *Klio* 67 (1985), s. 452-457.
- _____, *Inscriptliche Gesetzestexte der frühen griechischen Polis*, ed. K. Hallof, Köln 1993.
- LaBuff, Jeremy, *Polis Expansion and Elite Power in Hellenistic Caria*, Maryland 2016.
- Lane Fox, Robin, “Theognis: An Alternative to Democracy”, *Alternatives to Athens. Varieties of Political Organization and and Community in Ancient Greece*, ed. R. Brock and S. Hodkinson, Oxford 2002, s. 35-51.
- Lewis, David M., *Selected Papers in Greek and Near Eastern History*, Cambridge University Press, Cambridge 1997.
- Ma, John, “Whatever Happened to Athens: Thoughts on the Great Convergence and Beyond”; *The Hellenistic Reception of Classical Athenian Democracy and Political Thought*, ed. M. Canevaro - B. Gray, Oxford University Press, Oxford 2018.

- _____, *Antiochos III and The Cities of Western Asia Minor*, Oxford University Press, Oxford 2005.
- Mackil, Emily, *Creating a Common Polity: Religion, Economy, and Politics in the Making of the Greek Koinon*, University of California Press, Berkeley 2013.
- MacDowell, D. M., *Spartan Law*, Edinburgh 1986.
- Meier, Christian, *The Greek Discovery of Politics*, trans. David McIntock, Harvard University Press, Cambridge 1990.
- Morgan, Catherine, *Early Greek States Beyond the Polis*, Routledge, London-New York 2003
- Müller, Christel, “Oligarchy and the Hellenistic city”, *Rethinking the Polis in the Hellenistic Period*, ed. N. Luraghi, H. Boerm, Stuttgart 2018.
- Nawotka, Krzysztof, “Freedom of Greek Cities in Asia Minor in the Age of Alexander the Great”, *Klio*, 85/1 (2003), s. 15-41.
- O’Neil, James L., *The Origins and Development of Ancient Greek Democracy*, MD: Rowman-Littlefield Publishers, Lanham 1995.
- Osborne, Robin, “The Demos and Its Divisions in Classical Athens”, *The Greek City from Homer to Alexander*, ed. Oswyn Murray-Simon Price, Clarendon Press, Oxford 1991, s. 265-294.
- Osborne, Robin, *Greek History*, Routledge, London-New York 2004.
- Papakonstantinou, Zinon, “Justice of the kakoi: law and social crisis in Theognis”, *Dike*, 7 (2004), s. 5–17.
- Patterson, L. E., *Kinship Myth in Ancient Greece*, University of Texas, Austin 2010.
- Powell, Anton, *Athens and Sparta: Constructing Greek Political and Social History from 478 BC*, Routledge, London 2016.
- Pritchard, David M., “From Hoplite Republic to Thetic Democracy: The Social Context of the Reforms of Ephialtes”, *Ancient History* 24 (1994), s. 111-140.
- Quass, F., “Zur Verfassung der griechischen Städte im Hellenismus.”, *Chiron*, 9 (1979), s. 37–52.
- Raaflaub, Kurt Arnold “Soldiers, Citizens, and The Evolution of The Early Greek Polis”, *The Development of The Polis in Archaic Greece*, ed. L. Mitchell-P. Rhodes, London 1997, s.49-58.
- Raaflaub, Kurt Arnold-Robert W. Wallace, “People’s Power and Egalitarian Trends in Archaic Greece”, *Origins of Democracy in Ancient Greece*, ed. Kurt A. Raaflaub-Josiah Ober-Robert W. Wallace, University of California Press, Berkeley 2007, s. 22-48.

- Rhodes P. J. - Osborne R., *Greek Historical Inscriptions, 404-323 B.C.*, Oxford 2003.
- Robinson, Eric W., *The First Democracies. Early Popular Governments Outside Athens*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1997.
- Robinson, Eric W., *Democracy Beyond Athens: Popular Government in the Greek Classical Age*, Cambridge Univ. Press, Cambridge 2011.
- Schubert, Charlotte, “The emergence of Greek Isonomia in Ionia”, Ex Ionia Scientia-Knowledge in Archaic Greece International Conference, National and Kapodistrian University of Athens 2016.
- Shipley, Graham. “*Lakedaimon*”, *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, ed. Mogens Hansen - Thomas Nielsen, Oxford University Press, Oxford 2004, s. 569–98.
- Simonton, Matthew, *Classical Greek Oligarchy: A Political History*, Princeton University Press, Princeton, Oxford 2017.
- Teegarden, David, *Death to Tyrants! Ancient Greek Democracy and the Struggle against Tyranny*, Princeton University Press, Princeton 2014.
- Uzunoglu, Hüseyin, “Arkaik Çağ’da Tiranlık”, *Eskiçağ Yazıları 1, Akron 1*, ed. N.E. Akyürek Şahin - B. Takmer - F. Onur, İstanbul 2012, s. 175-190.
- Wallace, Shane, “Alexander the Great and Democracy in the Hellenistic World”, *The Hellenistic Reception of Classical Athenian Democracy and Political Thought*, ed. Mirko Canevaro - Benjamin Gray, Oxford University Press, Oxford 2018, s. 45-72.
- Wallace, M. B., “Early Greek ‘Proxenois’”, *Phoenix*, 24, 3 (1970), s. 189-208.
- Werlings, M. J., *Le dēmos avant la démocratie: Mots, concepts, réalités historiques*, Paris 2010.
- Whibley, Leonard, *Greek Oligarchies: Their Character and Organization*, London 1896.
- White, Mary, “Greek Tyranny”, *Phoenix*, 9, no. 1 (1955), s. 1-18.
- Wiemer, Hans-Ulrich, “Hellenistic Cities: The End of Democracy?”, *A Companion to Ancient Greek Government*, ed. H. Beck, Malden 2013, s. 54-69.
- Venit, Marjorie Susan, *Visualizing the Afterlife in the Tombs of Graeco-Roman Egypt*, Cambridge University Press, Cambridge 2016.
- Yalçinkaya, Ayhan “Yunan Uygarlığı İçinde Polis ve Siyaset”, *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, ed. Mehmet Ali Ağaoğulları, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 23-86.